

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति श्लाघां विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कृत्तिकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ६.

आगस्ट १८८३.

अंक ८.

हे मासिक पुस्तक

पुणे येथे

ज्ञानप्रकाश छापखायांत

छापिले

क्रि.त ८ आणे.

महाड--ताराख २४ जून सन १८८३.

वि० वि०. * * * संभाजीराजे यांचे चरित्र या पुस्तकाचे पृष्ठ ४ याजवर सो-
माजी नाईक याजला 'येकनाकी' वरून लोटून दिला असें असून त्या
ठिकाणाचा शोध लावण्याबद्दल आ. टी.प. २३ यांत सूचना केली आहे.
त्याप्रमाणे सर्व रायगडभर आम्ही या नावाचे टिप्पणीगवा तलास केला, पण कोही
उपयोग झाला नाही. गडावर कऱ्हेले करण्याची एक आह ति
'टुकमक' असे म्हणतात. हे ठिकाण असे विवक्षित आहे की, पर्वताचे ए
टोक नीट सगोर पुढे गेले असून त्या खाली अपरंपार कडा बुटलेला आहे
या टोकावर वारा पुर असतो व नुसते त्या जागी जाणे सुद्धा फार दुर्घट आहे
या जागेशिवाय कडेलोटाची एकी तेव्हा आपण लिहिले
'येकनाकी' कोठल्या विचारा आम्ही वाटतो. तो आज ए
कल्पना अर्धच मनांत आली आहे 'ता'... आपण ज्या पुस्तकावरून बरे
छाईने ते पुस्तक मोडी लिपीत लिहिलेले असेल हे उघड आहे. तेव्हा मोडीत
'येकनाकीवरून' अशी अक्षरे असतील. या ठिकाणी. 'टुकमकीवरून' असे जे
वाचावयाचे, ते आपण वर्णसादस्यावरून 'येकनाकीवरून' असे वाचले असेल.
मोडी लिपीत अशी चूक होण्याचा पुष्कळ संभव आहे. * * * कळावे लोभाची
वृद्धि असावी हे विज्ञापना.

आपला अनोळखी मित्र.

अंताजी रामचंद्र हरडीकर.

* * * वरील कल्पना अगदी बरोबर आहे. आम्ही मूळ मोडी प्रत काढून
पाहिली, त्यांत 'टुकमकी' वरून अर्धच आतां स्पष्ट दिसते. टुकमक हे स्थल
आम्हांस पूर्वी परिचित असते तर छापण्यांत चूक झाली नसती. आमच्या
मित्रांनी शोध करून आम्हांस खरी गोष्ट कळाविण्याची तसदी घेतली याबद्दल
त्यांचे आभार आहेत. बखरी मोडीत असल्यामुळे व त्यातील सर्व स्थलांची
आम्हांस माहिती नसल्यामुळे अशा चुक्या होण्याचा फार संभव आहे हे जाणूनच
प्रथम अंकी (१८७८) आम्ही आमच्या वाचकांस त्या दुर्बस्त करण्याविषयी
प्रार्थना केली. रा० हरडीकर यांजप्रमाणे जर इतर वाचक योडीशी तसदी घेण्याची
मेहेरजानी करतील तर अशा सर्व चुक्या व संशयस्थले दूर होतील.

का० सं० प्रकाराक

पंच.

सन १८७८ ते १८८२ पैकीं.

श्री० बाळासाहेब भुसकुटे ... २७६३६३	रा० रा० ल० वि० जोशी... ४६६
रा० ब० ना० मा० दांडेकर ... १३६२	रा० ब० मा० गो० रानडे ... ४
रा० रा० जो० दा० उद्धवजी ... १०	

सन १८८३ व १८८४ पैकीं.

श्री० बाळासाहेब भुसकुटे ... ४६६	रा० रा० से० ने० ला० जळगांव. ४६६
श्री० रा० गो० वि० कारमारी धार. ४६६	" " मडोवाळा मळापा ... ४६६
श्री० रा० पंत प्र० साहेब औंद... ५६६	" " से० ने० ला० शेवगांव. ४६६
रा० ब० ना० मा० दांडेकर ... ४६६	" " वि० बा० आडवे ... ४६६
रा० सा० ब० रा० सहस्रबुद्धे ... ४६६	" " ह० मा० पंडित... ४६६
" " के० बा० बाळ ... ४६६	" " ना० बा० मराठे... ४६६
" " आर. रघुनाथराव ... ५६८	" " ना० वि० जोशी ... ६६
" " वि० ना० फाटक ... ८६१२	" " ज० वि० म्हाडवळकर. ४६६
रा० रा० ये० आ० आमडेकर... ४६६	" " से० वाचनालय महाड. ३६६
" " बडोदा स्टेट लायब्ररी... ४६६	" " ना० वि० अभ्यंकर ... ४६६
" " श्री० पा० वामुदेव ... ५६८	" " चि० ना० थिटे ... ४६६
" " वा० वि० लेले ... ४	" " ग० वा० पारखी ... ४६६

विषयक्रम.

बखरी.

पत्रें, यादि वगैरे १२५-१३६

थोरले शाहू महाराजांच्या चरित्राचें मुखपत्र.

पंत प्रधान यांच्या शकानलीचें मुखपत्र.

मराठी कविता.

श्रीरामदासस्वामिकृत युद्धकांड—किष्किंधाकांड ९७-११२

संस्कृत काव्यें.

श्रीशिवकाव्यम्- १४१-१४८

पंतविठ्ठलकृतं—सुश्लोकलाघवम् २५.३२

गंगे जागा पाहून, कारल्यास मुक्काम करून, मागती मुंबईस गेले. सरकारचा जामुद व मारानिले कडील खिजमतगार तरतुदी करितां मारानिलेनीं पाठाविले ते ते माघारे आले.

१. छ ११ मोहरमचे वर्तमान. बापूजी गणेश गोखले यांस मारानिलेनीं पालिहून, पैली तयार करून खाना करावयास त्यांजकडील सखोपंत देभे तेज बोलावून आणोन त्यांचे हवालें केली. सखोपंतांनीं एक घटका बोलणे करून गेले. बापूजी गोपाळ साने येऊन कप्तान कलोस याशीं बोलून गेले. खरीकरां कडील कारकून मेस्त्र रसल यांशीं बोलून गेले. प्रभाकरपंत जोशी भीषीशीं बोलून गेले. आंगरे यांजकडील बापूभट सोमण मेस्त्र रँसल याशीं बोलून गेले. गंगाधर शास्त्री याणीं जामुदा बराबर लखोटा पाठाविला तो मुंबईचे डांकेवर खाना करावयास मारानिले जवळ पावता करून गेला. मुंबईचे डांकेवर व हैदराबाद व श्रीरंगपट्टण व बन्हाणपूरचीं पत्रे आलीं. जाब राल जाले.

(मागील पृष्ठावरून.)

भांबावरील पुतळे-व इतर ठिकाणचेही-जोडणीं जोडणीं आहेत. दिवाणखान्याच्या बाहेरील आंगास दोहीकडे दोन जोडणीं नृत्य करीत आहेत असें दिसतें. हीं इंग्रजी बाल मध्ये जोडणीं नाचतात त्या प्रमाणें दिसतात. ए-इतर सर्व पुतळ्यांचा पैराव बैरागो बैरागिणी यां सारखा दिसतो-पुतळे नय नाहींत. बा दिवाणखान्याच्या दोन्ही बाजूस दोन मजली कोरलेल्या गुहा आहेत त्यांत विद्यार्थी राहात असत असे अनुमान होतें. प्रत्येक खोलीत एक माणूस निजण्या पुरता ओटा व तकीच रिकामी जागा अशी सोय आहे. प स्थलांत हल्लीं आबाडे क्षणतात. कार-खा खोल्यांच्या तोंडीं सर्व साधारण अशी जागा आहे तीत आलीकडील लोक लिम करतात. दिवाणखान्याच्या तोंडीं बीरा भवानोचें स्थान आहे व पाण्या-टांकीं आहेत.

७६. मोधी-हा जातीचा पारशी असून यजाच्या पदरीं असे. कर्नल क्लोज पु-यास रेंसिडेंट असतां राजे रजवाड्यांच्या येथे तो खुसरूजी मोदी याच्या मार्फत घेत से. तेव्हांच सदाशिवराव भाऊ माण-धर हे बाजीरावाकडून रेंसिडेंटकडे गेले होते व बयाजी नाईक हुज्या हा

बाजीरावाचा हेर होता. या तिघांचा एक विचार होऊन, त्यांनीं मोठमोठालीं कामे करून, पुष्कळ पैसा मिळविला. मोदी-च्या हातीं इंग्रजी सूत्र आहे अशी बाजी-रावाची समजूत पडल्यावरून तो त्याशीं फार स्नेहानें वागूं लागला व रेंसिडेंटच्या अनुमतीने त्याजकडे धारवाडची सरसुभे-दारी सांगितली. हा सर्व कारभार एल्फि-स्टन साहेब रेंसिडेंटचे कामावर येईपर्यंत नीट चालला होता. परंतु तो रेंसिडेंट झाल्यावर त्याची ओळख मराठे सरदारांशीं असल्यामुळे मोदी फिका पडूं लागला व बरील त्रिकुटांत भांडाभांडीं सुरू झाली. पुढें एल्फिस्टन साहेबास संशय येऊन त्यानें मोदीस इंग्रज व पेशवे यांतून एकाची नौकरी सोडण्यास सांगितलें. त्यावरून त्यानें सरसुभेदारी सोडिली. नंतर विशेष वहिम आल्यावरून त्यास पेनशन देऊन घरीं बसविण्याचा प्रसंग आला, तेव्हां मोदी अकस्मात् विषप्रयोगानें मरण पावला. (१८१४) मोदीची बाग पुण्यास प्रसिद्ध आहे. मराठ्यांच्या सर्व इतिहासांत पार-शी एवढाच आढळतो.

७७. मिस्तर रसेल-हा कर्नल क्लोज गेल्यापासून तो एल्फिस्टन येई पर्यंत रेंसि-डेंटचे काम पाहत होता.

दोन रोजां कर्तमान निवेदन जालें पाहिजे. सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[१५०]

॥ श्री ॥

साहेब साहेबांचे सेवेशीं आज्ञांकित बाँयाजी नाईक विज्ञापना, मेस्त्र इल्फिनइस्टोन वकील दिम्मत इंग्रज कलकतेकर यांनकडील दिनचर्येची बातमी—

१. छ ७ मोहरमचें वर्तमान. मशारनिले प्रातःकाळीं दापोडी पावेंतो जाऊन सहल करून आले. गोपाळराव खंडेराव रास्ते यांनकडील कारकून व बापूजी गोपाळ साने मार निलेशीं वेगळाले बोलून गेले. करवीरकर यांनकडील कारकून मेस्त्र रसल यांशीं बोलून गेले. प्रभाकर पंत जोशी मोधीशीं बोलून गेले. मुंबई व हैदराबाद व श्रीरंगपट्टण व बन्हाणपूरचीं पत्रे डांके बरोबर आलीं. नाब रा। नाले.

१. छ ८ मोहरमचें वर्तमान. करवीरकरांकडील वासुदेवभट गुरूजी व तीन भसाभी कारकून ऐसे येऊन मानिलेशीं बोलणें करून गेले. गंगाधर शास्त्री व बापू मैराळीं मा। निलेशीं दोन घटका बोलणें करून सायंकाळीं गेले. चिंतामणराव पटवर्धन व मिरजकर व ताभगावकर व कुसुंदबाडकर यांस मा। मिलेनीं पत्र लिहून चार थैल्या तयार करून त्यांनकडील कारकून बोलावून आणोन चौघांचे हवालीं चार थैल्या रवाना करावयास केल्या. त्या घेऊन चौघांनीं कपताण कलोस यांशीं बोलणें करून गेले. बापूजी गोपाळ साने मशार निलेशीं व मोधी यांशीं बोलून गेले. मुंबई, हैदराबाद व श्रीरंगपट्टण व बन्हाणपूरचीं पत्रे डांके बरोबर आलीं. जाब रवाना केले. गारपीरचे लष्करांतील शिपाई व गंगाधर शास्त्री यांनकडील माणसें मोहरमची फकीरी मागावयास आले. सबब मशारनिलेनीं लष्करवाले यांस रुपये दहा व शास्त्री यांनकडील माणसांस पांच एकूण पंधरा रुपये दिले.

१. छ ९ मोहरमचें वर्तमान. निपाणीकर यांस मारनिलेनीं पत्र लिहून घेली करून रवाना करावयास बापूजी गोपाळ साने यांचे हवालीं केली. ती घेऊन साने गेले. मशारनिले व कप्तान कलोस व मेस्त्र रसल व कप्तान

७८. बयाजी नाईक—हा एक हुजुव्या असून हेराचें काम त्याजकडे होतें.

७९. बापू साने—मोदीच्या वतीनें धारवाड सरसुभ्याचें काम पहात असे. मोदी मरण पावल्यानंतर त्यानें केलेल्या दुर्वर्तना बदल बापूस जाब विचारूं लागले व कैदही त्यास केलें. पुढें त्रिबकजीच्या विलक्षण शिक्षेच्या धाकानें तो कैदेतच मरण

पावला.

८०. गंगाधरशास्त्री पटवर्धन व बापू मैराळ हे बडोद्याहून पेशवे व गायकवाड यांचा मागेल वाकोचा लढा पडला होत। तो तोडण्याकरितां इंग्रजांच्या बाहेदारीवर पुण्यास आले होते. पैकीं गंगाधरशास्त्री हे पूर्वी फडके यांच्या पदरीं होते. मैराळ हे हल्लींच्या बडोदकर मैराळांचे पूर्वज असावे.

गॅटजर व दु स रे व जी [खुसरजी ?] मोधी ऐसे चार घटका दिवस
इहां राजश्री सदाशिवपंत भाऊ यांजकडे नाना फडणीसांचे वाड्यांत येऊन
भाऊंशी बोलणें केलें. श्रीमंत महाराज साहेबाचे सेवेशीं मशारानिलेनीं पत्र
तापू साने यांचे हातें लिहून घेली करून बराबर आणली ती भाऊंचे हवाली
करून दोन घटका रात्रीं गेले. मो मागें राहून एक घटका बोलून गेले.
आनंदराव मल्हार व धोंडो मल्हार बोलण्यांत होते. कप्तान फोर्ट दोन
वळां येऊन मशारानिलेशीं बोलणें करून, खाना खाऊन, दोन प्रहर रात्रीं गेले.
आंगरे यांजकडील कारकून प्रातःकाळीं मशारानिलेशीं बोलून गेले. मुंबई,
हैदराबाद व श्रीरंगपट्टण व बन्हाणपूरचीं पत्रे डांके बरोबर आलीं. जाब
रा। जाले. भिकाऱ्यांस चार रुपयांचा खुर्दा मशारानिलेनीं खेरात केला-

३

तीन रोजां वर्तमान निवेदन जालें पाहिजे सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[१५१]

॥ श्री ॥

सेवेशीं धोंडो गोविंद गोडबोले कृतानेक साष्टांगमस्कार विज्ञापना ताा माघ
वद्य ५ तृतीयप्रहर पावेतो सुखरूप असो विशेष-राजश्री पंतप्रतिनिधी व चंदन-
बंदनकर व सातारकर यांस निखूण ताकीद झाली पा।. वारंवार तेंच लिहितोस
हें काय ! असे कदाचित् म [नां] त येईल. त्यास स्वामींची स्वारी त्या प्रांतीं
जाऊन माझा अम्मल सुरळीत चालण्याविशीं ताकीद होणें यांत मला भूषण
हुत आहे. स्वामींचे साहाजिक भाषण परंतु सेवकास महाभूषण याजकरितां
वारंवार विनंती लिहितों. हेही स्वामींचे ध्यानांत आहेच. रास्ते यांस आरब
दूर करण्याविशीं ताकीद जाहली म्हणोन कळलें. फार संतोष जाहला. क्षेत्राचा
पद्व गेला. राघोपंत सफरे म्हणून कोणी कऱ्हाडे गृहस्थ पूर्वी बाबूराव
शव यांचे पदरचे त्यांनीं सालगुदस्त बंडांत पुण्यास येऊन सातहजार रुपये
रून कऱ्हाडची मामलती केली. तेव्हां ते दोषी याजकरितां मशारानिलेस धरून
राटगडास आटकेंत ठेविले आहेत याविशीं रा। शिंतोपंत देशमुखांस माहीत

८१. सदाशिवपंत भाऊ-माणके श्वर-
भुर्णांचे छळकणी. पूर्वी हरदासाचा धंदा
रीत. पुढें गोविंदराव पिंगळे यांचे मार्कत
दराबादेस होते. पे० ख० पृ० २१९ टी०
५ व पृष्ठ २२९ टी० ५० वहा.

८२. कॉप्टन् फोर्ड-हा मराठी फौज
रोडून इंग्रजी पलटणे बाजीराव साहेबांनीं
पार केली होती त्यांजवरील मुख्य. या-

लाच पेशव्यांचे बफरीत 'पोट' साहेब म्हटलें
आहे. पे० ख० पृष्ठ २३१ पहा.

८३. वरील दोन पत्रांवरून इंग्रजांची
व्यापकता व महत्त्व ही या वेळीं किती हो-
ती हें समजेल.

८४. बाजीरावांत मामलती मकत्यानें
देत असत.

पुर्तेपणें आहे व सेवेशीं विनंतीही केली आहे. त्यास त्यांचा चार रुपये खंड ठराव-
याचा तो दरम्यान वे।। रा। बैजनाथ भेट मामांचे बोलणें पडेल व पडतें त्यांत
भाव यांस उर्गेच कैद केलें, दोष नाही, याजकरितां त्यांस सोडून द्यावे याप्रमाणें
झालें. त्यास मी आक्षेप घेतला. सरकारचे अपराधी अटकाविले आहेत.
त्यास परवानगी सरकारची. ते पक्षी परवानगी शिवाय सोडतां येत नाहीत.
तेव्हां इकडे निरुपाय जाणोन वेदमूर्ती रा। मामा सरकारांत विनंती करून
मशारानिलेस सोडवावयाचा उद्योग करताल व चालला आहे. सरकारांतून ते
गृहस्थ सुटल्यास सरकारचे चार रुपये मात्र येणार नाहीत. परंतु बोलणें
बोलतील ते मात्र मध्येच रुपये खातील. आणि अपराध पक्षा याजकरितां
त्यास मुक्तेची परमाणगी नच व्हावी. कदाचित् सरकारचा खंड देऊन सुटत
असिल्यास मग नीटच आहे. माझा ज्वर परिहारला. पंधरा दिवशीं पूर्ववत
शक्ति येईल सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[१५२]

॥ श्री ॥

पुरा। राजश्री बाबा स्वामींचे सेवेशीं. विनंती ऐसीजे. इकडील राजक्रांतीचे वर्त-
मान तरि जलचरचांचा पळटणें बंगाल्यांतील व चिनापट्टन लगायेत गुजराथ
वगैरे या प्रांतीचे दरोबस्त जमाव पळटनें सुमारी पाऊणशें केला. क स र
याचा कौसल ठहरून बादबरसाद आश्वीन अखेर तयारी करून हिंदुस्थान प्रांतीं
आपल्या मुकाबिल्यास येतात यांत संदेह नाही. जंगी सरजाम तयार करण्याक-
रितां या प्रांतीचे महालानिहाय मिळोन येथें साहुकारापासून पन्नास लक्ष रुपये
घेतले. वराता सावकार मारांस कलकत्याकडे ऋऊन दिल्या. पोख्त सरजाम
लेश करविला आहे. याप्रमाणें तांबींचे अधिकारी यांनीं मसलतीचे घाट बांधून
स्वार सरजाम सुद्धां येत आहेत. तरि आपण श्रीमंत महाराजांस राज्यक्रांतीचे
भाव सुचवून तयारींत असावे. दुसरे येथून हो डि या नें मा व र घाट येथील
मुक्कामा पविर्तो माणसांची डाक खाना जाहली आहे. हालकरे चारशें व
कारकून इंग्रजांनीं नेमून पाठविला आहे. आज पंधरा रोज जाहाले. बेटांत
आपल्याकडील गृहस्थ आहे त्यांनीं तथ्य वृत्त सांगितले त्यावरून सुचना लिहि-
ण्यांत आली आहे. कारण कीं, सर्वास आधार तेथील. येथील उमेद तिळमात्र
नाहीं. आतां छद्म [छनद?] करितां परंतु सिद्धीस जाणार नाही.

[१५३]

॥ श्री ॥

श्रीमंत राजश्री आबासाहेब साहेबांचे सेवेशीं—विनंती सेवक महार चिंत।

८५. पे० ब० पृष्ठ ११४ पहा.

८६. जलचर=इंग्रज.

८७. तांब=इंग्रज.

८८. हे आबासाहेब कोण ?

मण बोधनी अकबरनीस कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना छ २५ माहे रमजान पावेतो आपले रुपें करून सरकार कामावर हजर असो विशेष. ताा बाफगांव येथील आकबार येणेंप्रमाणें श्रुत व्हावी. कलम.

१. हुजुरीहून नारायणराव हालकारे सरकार आज्ञेवरून श्रीजेजुरीलिंगाचे * नवस फेडावयाकरितां आश्विन शुद्ध ७ पुणें मुक्कामी येऊन राजश्री बाबाजी आजीराव मामलेदार तालुके मा। हे नारायण राव बरोबर जेजुरीस जाऊन तेथे श्रीचा गोंधळ व कुळधर्म व ब्राह्मण भोजन उत्तम प्रकारचें करून देवाची पूजा अर्चा वस्त्रप्रावर्णासह उत्तम प्रकारें केली. व सर्व आश्रित व पाध्ये वाघे मुरळी यांचा सन्मान करून बहुत चांगला समारंभ केला. आसमंतात जेजुरीचे मोठा लौकीक जाहला. या कृत्यास बारा चौदा दिवस कमावीसदार तेथें होते. नंतर नारायणराव श्रीपंढरपुरास गेले व बाबाजी पुण्यास सरकार कामावर हजर आहेत.

१. ता। बाफगांव देहे नव येथील इकडील रिवाजाप्रमाणें गांवकरी यांनी कमावीसदार यांजकडे पीक पाणीचे आर्ज्या केल्या आहेत की आमची पहाणी पिकाची करून नजरेस आणावें, त्यावरून का।दार यांनी कोठें कोठें कारकून पाठविले आहेत व आणखी पाठविण्याची योजना आहे. कलम.

१. नवगांवीं शेंकून पोल्याच्या चिट्ठ्या केल्या आहेत. नवगांव मिळोन शें सवासो रुपयांचा आकार होईलसा दिसतो. कलम.

१. कै। आले. येथील पाटील कुळकर्णी यांचा व रयतेचा तंटा त्रिंबक-राव रामचंद्र यांचे अमलापासून वाढला दिसतो. रयतीस फूस देणार का। मा।रच्या दोन तीन असाम्या येके गोपाळराव बारेकर व एक आनंदराव शेते

८१. बाफगांव ता. खेड-हा गांव पूर्वी होळकर यांचा. परंतु त्याचा मोबदला होऊन हल्लीं खालसा आहे. येथें होळकरांचा तटबंदी वाडा गांवकुस वगैरे आहे. गांव नदी व ओढा यांच्या चिमट्यांत आहे. होळकरांचा वाडा मोडला आहे तथापी एक दिवाणखाना दुमजली शाबूत आहे. व त्यांत खालीं विष्णूची गडडारूढ मूर्ती स्थापिली आहे. दुसरी एक गंडकी शिळेची लक्ष्मीनारायणाची मूर्ती आहे ती सवालास रुपये खंडणी बदल होळकरांनी राजस्थानांतून आणिली असें सांगतात.

* मळारी व म्हाळसा यांचीं दोन लिंगें असून खेरीज मूर्तीही असतात. मळारी

हा महाराजः अवतार.

१०. जेजुरीस पेशव्यांचें जुनें तळें व तेथील पाणी बागेस नेण्याकरिता केलेला खजिना व मळ, होळकरांचें तळें, जेजुरी-नाथाचें तटबंदी देऊळ, आंतील सुवर्णाच्या व रुप्याच्या मूर्ती, व मल्हारराव होळकर यांचें देऊळ व आंतील त्यांची व त्यांच्या स्त्रियांच्या संगमरवरी पाषाणाच्या मूर्ती या गोष्टी पहाण्या जोगत्या आहेत. येथें मार्गशीर्ष, माघ व चैत्र या महिन्यांत यात्रा भरते.

११. शकुन पोतें (याच्या चिट्ठ्या)— 'शकुन पोतें' ही एकाप्रकारची पद्दी असावी.

१२. कमाविसदार.

व एक नारायण पा। भुजबळ हे त्रिवर्ग आणीक एक दोन असे मिळोन असे रयतेस बिछडून कुभांड गांवांत मोठे मांडले आहे. रात्रंदिवस कचेरी दरबार साहेब लोकांपर्यंत अर्ज्या रयतीकडून देऊन पुढे बोलण्यास आपण होऊन तकरार कुभांड करीत आहेत. पाटील कुळकर्णी यांजकडे विशेष दोष आहे असे नाही. परंतु कुळकर्णी याने लिहून नये, गांवांत पाटलांनी कामांत येऊं नये, असे नाना प्रकारचे तकरारी करून मोठा बरेवडा मांडला आहे. अशा खटल्याने का।दार यास रात्रंदिवस मोठी दगदग पडून वसुलाशीही हरकत गु।। ही अखेरसालपर्यंत केली असे दिसोन आले. यंदाही तसाच प्रकार दिसण्यांत येतो. याविशीं साहेबांकडे यादबिद देऊन बंदोबस्त करण्याचे तजविर्जांत अक्षयी आहेत. परंतु बारेकर वगैरे तीन असाम्या यांचा बंदोबस्त इंग्रज सरकारांतून अगर आपले सरकारांतून जाल्या वांचून गांवचा बरेवडा मोडत नाही असे दिसते ही मोठी जिकीर आहे.

कलम.

सदहू कलमें लिहिल्याप्रमाणें मनम होऊन उत्तरास आज्ञा जाहली पाहिजे. कळावें सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[१५४]

॥ श्री ॥

श्रीमंत राजश्री भाऊ स्वामींचे सेवेशीं—

विनंती सेवक लक्ष्मण बळाळ साष्टांग नमस्कार विज्ञापना येथील कुशळ ता। छ २६ रा। वल मुक्ताम वीरगांव पै। आकोले यथास्थित असे. विज्ञापना पै। दिंडोरीकडे बातमीस स्वार पाठविले होते. ब रा। फत्तेसिंग काळे याजकडे जामूद पाठविले होते. दोहोंकडून तहकीक वर्तमान आले कीं, जयराम मोरेश्वर सुटले. खांसा कामास आला. येविशीं फत्तेसिंग काळे यांनीं मजला पत्र लिहिलें त्याची नकल सेवेशीं गजनिशी असे. ग्याजवरून सेवेशीं विदित होईल. मातुश्री चनाबाईकडील वर्तमान तरि नाशिकावरि आहेत. परंतु गंगा-तीर्थां नौजे निफाड पै। चांदबड येथें मीर महमद बाकर नाशिकचा अमीन हजार बाराशें फौज सुद्धां अकस्मात् सेनापतीचें कूच होऊन पुढें जाणार. येका दो दिवशीं जातील. सेवेशीं कळावें म्हणून लिहिलें असे. बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना.

[१५५]

॥ श्री ॥

रा। विसाजी देवराव गो। याशीं—

सुरुसन सलास आशर मयातैन व अलफ शेखचांद शिलेदार यास सरका-रांतून बक्षीस रुपये ५०० पांचशें पाठविले असत. तरि त्यास देऊन पावती घेऊन हुजूर पाठवून देणें. जाणजे. छ २१ जा।वल असलपत्र बाळानीपंत

कारकून नि॥ त्रिविकजी डेंगळे यांकडे देऊन डाकेबरोबर लष्करांत रवाना केले. छ २३ जा॥वल सु॥ सलास अशर मर्यातेन मु॥ नाशिक.

[१५६] ॥ श्री ॥ पै॥ छ १० जा॥वल सीत.

राजश्री अमृतराव स्वामींचे सेवेशीं—

विनंती उपरि तुम्ही छ ६ जा॥वलचें पत्र पाठविलें तें पावलें. मालीट इंग्रज आज श्रीमंतांचे दर्शनास आला होता. अगोदर त्यांनीं कचेरीस यावें. नंतर श्रीमंतांनीं यावें असा बेत करून भेट जाली. मालीटास मात्र भेटले. नगराणा केला. त्याची याद पाठविली आहे. मालीट पर्वतीचे रमण्यांतच राहिला आहे. बायका वगैरे वाड्यांत राहिले म्हणोन लिहिलें तें कळलें. यास बेत अगोदर त्यांनीं यावें, नंतर श्रीमंतांनीं यावें, असा करून भेट पाठविली. उत्तम केले. नजराण्याची यादी पाहिली. पुण्यांतील नेमणुकेचे नोंजेस रोजमरा वाटावयाचें लिहिलें त्यास एक दुमाही व दोन आठवडे द्यावे रा॥ छ १४ जा॥वल हे विनंती.

[१५७] ॥ श्री ॥

पै॥ छ १८ मोहरम सन खम्मस अशर

साहेब साहेबांचे सेवेशीं. आज्ञांकित बयाजी नाईक विज्ञापना. मेस्त्र इल्फि-स्टन वकील दिम्मत इंग्रज कलकत्तेकर यांजकडील दिनचर्येची बातमी—

१. छ १ मोहरमचें वर्तमान—मशारानिले प्रातःकाळीं गणेशाखंडा पावेतो जाऊन सहल करून आले. गोपाळ खंडेराव रास्ते यांजकडील कारकून प्रातःकाळीं मशारानिलेशीं बोलून गेले. जिऊबाई भानूकडील कारकून मेस्त्र रसल याशीं बोलून गेले. गंगाधर शास्त्री यांजकडील नासूद एक लखोटा देऊन आला. तो मुंबईचे डाकेवर रवाना करावयास मशारानिले जवळ पावत करून गेला. मुंबई व हैदराबाद व श्रीरंगपट्टण व बन्हाणपूरची पत्रे डाके बरोबर आली. जाव रा॥ नाले.

१. छ २ मोहरमचें वर्तमान—मशारानिले व कपतान क्लोस वगैरे पांच असामी प्रातःकाळीं गारपीरचे लष्करांत जाऊन तेथून घोरपडी पावेतो सहल करून आले. खुसरवजी मोधी येऊन मशारानिलेशीं दोन घटका बोलणें केले. कप्तान क्लोस व मेस्त्र रसल व बापूजी गोपाळ साने बोलण्यांत होते. नंतर निघोन आदितराम साहुकार यांचे येथे जाऊन घरास गेले. करवीरकरांकडील कारकून मशारानिलेशीं बोलून गेले. गंगाधर शास्त्री यांजकडील आगशी-कीरस्ताई मेस्त्र रसल याशीं बोलून गेला. पांडोबा नाईक पिपडी करवीरकरांकडील पत्र घेऊन आले. ती पैली मशारानिलेस पावती करून दोन घटका

मागतां. परंतु देत नाही. त्यास हज्जी सरकारांतून मझारराव रामकृष्ण यांस कर्जाच्या ऐवजी वरात बाबती नाईद येथें दिव्ही आहे. त्यापैकी देवावे म्हणून त्याजवरून हें पत्र तुम्हांस सादर केलें असे. तरि मशारानिलेचा वेतना-बाबत वगैरे बाकी असेल तो वाजवीचे रुईने वजा करून सदरूँ ऐवज पै॥ घेणें. ऐवज मशारानिलेस देणें. जाणिजे. छ १ जिलकाद आज्ञाप्रमाण. लेखनसीमा.

[१६०]

॥ श्री ॥

पै॥ छ १७ माहे रमजान सन १२००

राजश्रियाविराजांत राजमान्य राजश्री गोविंदरावजी स्वामींचे सेवेशीं—

पोष्य बळवतराव भवानीशंकर कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती उपरि येथील कुशळ तागाईत छ १ माहे रमजान मुक्काम हुमनाबाद नाणोन स्वकीय कुशळ लिहीत जावें विशेष. श्रीमंत महाराज यजमान साहेबीं राजश्री तात्या यांजकडे फौज सुद्धां रवाना केलें तेव्हां आज्ञा हेच कीं, तात्यांची व हजरतीची भेट होणार त्या पूर्वी तात्यांजवळ जाऊन पोहचवें. त्यांचे विचारें नवाब बंदेगान अल्लीची भेट व्हावी. त्यास लोकांचे स म जो त्यास [समजुतीस ?] चार दिवस अधिक वाशीमावर लागले. यांत तात्यांची व हजरतीची भेट होऊन मसलहत प्रकरणीं बोलणें होऊन तात्या यांची स्वारी पुढे चळणा उत्तरून गेली. त्यास त्वरेनें तात्यांजवळ जाऊन पोहचण्यास मार्ग हुमनाबादेचा नीट जाणून देवपर्वत येणें जाहाले. त्यास नीट मार्गें येतां हजरतीची स्वारी मध्यंतरी आहे. प्रत्येक भेटीचें तो प्रयोजन नाहीच. इकडील वाजेकरी [?] व या दौलतीची कळकळ तात्यांस व आपणांस आहेच. तात्या यांचे व हजरतीचे भेटीचे प्रसंगीं इकडील मतलब उगविलेच असतील. प्रत्येक आम्हांस काय बोलावयाचें आहे. त्यांस मार्ग जवळून तेव्हां परस्पर जाणें हें चांगलें. किंवा वीस पंचवीस कोशीं असतांना एक दिवस राहून सरासरी भेट घेऊन जावें. जैशी येविशीं करीन[?] सल्लाह असेल त्याप्रमाणें सूचना व्हावी. हा मार्ग सोडून जावें तरि दिवसगत लागेल. बासना तो तात्यांजवळ सत्वर जावें हेच. व यजमानाची आज्ञा याचप्रमाणें. सर्वात्मना यजमानांचा विश्वास आपले ठायीं तेव्हां उचित प्रकार जो असेल तोच आपण लिहीतील. येविशींची विनंती तात्या यांस लिहिली आहे. या उपरि जाण्यास दिवस बहुत थोडके राहिले. पत्राचीं उत्तरे सत्वर यावीत. त्याप्रमाणें येथून घडण्यांत येईल. बहुत काय लिहिणें लोभाची वृद्धि कीजे हे विनंती^{१३}

११. पत्रें अक ५० ते ५२ तीस व ६० पासून तीं ब्या पत्रापर्यंत सर्व पत्रें रा० रा०

दत्तो विनायक खाडिलकर यांजकडून आ-
(पु० चा०.)

पु॥ राजश्री मल्हारजी होळकर व राजश्री जयाजी शिंदे गोसावी यांसी —

आशारवाद उपरि, नासरजंगास हिदायतमोहिदीखानाकडे पठाणांनीं भेदून नासरजंगास मारले. हिदायतमोहिदीखान औरंगाबादेकडे येऊं लागला. तेव्हां आम्हीं जप्ती केली. औरंगाबादेजवळून रूपये घेतले. याजमुळें मोंगलानें विषम मानिलें. तेव्हां तुम्ही जयनगरापाशीं होतेस. तेव्हां वारंवार पत्रें पाठविलीं कीं, गाजुदीखान इकडे येतील तर उत्तम. तुम्हींही यावें. सा सुभे दक्षिण सोडवावी. अथवा गाजुदीखानास आणावें. त्यास स्थापावें. त्यापासून एखादा तरी निदान सुभा घ्यावा. कर्ज वारून घ्या [वें.] येणेंप्रमाणें करावें. तेव्हां तुम्ही न आलेस. वजीराचे कार्मावर गुनत चाललेंस. आम्ही खार्मखा आणावें तर तुम्ही कामास चाललेस. श्री इच्छेनें हिदायतमोहिदीखान व पठाण भांडून हिदायतमोहिदीखान मेला. आम्ही जवळ गेलों. परंतु मार्गें बापू * भिवराव मोडले. याजमुळें शह पडला. व आम्हांजवळ फौज थोडी. सोबत्याचा भरंवसा नाहीं. उन्हाळा दिवस. जानोजी निंबाळकर तेव्हां केवळ रामदासपंताचे लेक ! त्यांनीं थोड्या बहुतावर आम्हांस समजाऊन त्याजवर उपकार करून मजकूर विव्हे लाविला. आम्हांस गाईकवाडास जरव देणें जरूर यास्तव आम्ही दरमजल सातारियाकडे आलों. तुम्हीं वजिराचे कामावर मोठी मेहनत, मोठें जोखीव, केलें. प्रांतही सुटला. परंतु मनसब्याचा जैवीं बसवून कांहीं पठाणास देऊन, कांहीं आपण घेऊन, रंग भरून माळव्यांत यावें, ते गोष्ट तेथील मुखवर्तीमुळें न जाहाली. एकदेशी मनसबा जहाला. आम्हीं गायकवाडाचें पारपत्य केलें. तुम्हांस नाना

(मागील पृ०.)

म्हांस मिळालीं. हीं बहुतेक अस्सल होती. खाडिलकर यांनीं पाठविलेल्या पत्रांपैकीं आणखी कांहींच्या नकला आह्मांपाशीं आहेत, पण तीं इतिहासाच्या कामास विशेष उपयोगी पडतील असें वाटत नाहीं. छापिलेल्या पत्रांपैकीं बहुतेक शिकं मोतंब झालेलीं अशीं होती. कांहींवर तर खुद्द खाशांचीं हस्ताक्षरें होती. एकंदर ह्या पत्रांपासून इतिहासजिज्ञासूस पुष्कळ माहिती होईल यांत संशय नाहीं. सबब रा० खाडिलकर यांचे आह्मां महाराष्ट्र जनांवर मोठे उपकार झाले हें सांगणें रास्त आहे. अस्सल पत्रें त्यांजकडे परत केलीं.

१४. हिदायत मोहिदिन=मुजफरजंग.

१५. 'होतेस' असाच द्वितीयपुरुषीं अनेक वचनां प्रयोग ह्या पत्रांत बरेच जागीं केलेला आहे.

१६. वर ग्रीप १५ पहा.

१७. वजीराचें काम-अयोध्येचा सफ-दरजंग याजला रोहिले लोकांचा सड उगवावयाचा होता तें काम.

१८. खामखा=जरूरीनें, कसेंही करून.

* हे बापूजी भोवराव कोण ?

१९. निंबाळकर फितूर झाल्यावरून त्यांस असें झटलें आहे.

१००. जबा बसवून=ठाकरीक करून.

कारे लोकांनीं दर्शविले कीं, यांनीं बेइमानी, दगाबाजी केली. परंतु धर साक्ष आहे. मोठे मोठे मराठे, मोठे कारभारी, यांनीं त्याचें घर पुढविलें. नाहक चढीं लाविलें. आम्हांशीं कबूल करून मागती चौथे दिवशीं करीवें यामुळे बंदीखाने, गड सर्वही प्राप्त त्यांचे कर्मानुरूप प्राप्त जाले. असो, एतद्विषयीं विस्तार कशास ? परंतु आईसाहेबांशीं विरुद्ध वाढलें. आईसाहेबांचे मते सर्व प्रकारे आम्हांस मोडोवें, रामदासपंताचे पुतण्यांस पेशवाई ग्रावी, त्यांनीं आम्हांस बुडवावें, दाभाडे यांणीं त्यास मिळावें, प्रतिनिधींनीं त्यांस मेळावें, रघोजीबाबांनीं त्यांस मिळावें, ऐसा पूर्ण भाव. पावसाळां हीं राजकारणें रस्परें शफथपूर्वक घाटलीं. परंतु आईसाहेबांस गडावर एके दिवसाचें खावास नाहीसे जाहलें, याजमुळे बाढ्याकारे मात्र आम्हांशीं सलूख करून खालीं उतरलीं. आम्हीं विचार केला कीं, केवळ विरुद्धाचा लौकिक आहे तो मारावा. मनांत काहीं तरी त्यांचे असो. जशी आमची क्रिया असेल तसें तू आम्हांस होईल. जशीं तीं चालतील तसे आम्ही चालूं. ऐसा सिद्धांत करून सलूख केला. प्रतिनिधीस प्रतिनिधी करार केली. परंतु आंत सर्वांचे मनसबे घाटून तयार जाले. आम्ही पंचवीस लक्ष कर्ज मात्र नवें करून फौज नवी मारा व जुनी चाळीस येणेंप्रमाणें ठेविली. त्या उपर रामदासपंत आले. प्राम आमची फौज जमा झाली नव्हती. छार्पा घातला. दुसरे जुंझ उत्तम झाले. त्याजवर

१. ताराबाईच्या कारस्थानांत गायक-
वाड सामील झाले म्हणून त्यांस पेशव्यांनीं
वासपात करून कैद केलें, हा जो आ-
प पेशव्यांवर आहे त्याचें निराकरण येथें
जांनीं केलें आहे.

२. नाहक चढीं लाविलें=(आमच्या वि-
रुद्ध आचरणाची) फुकट भर दिली.

३. कबूल काय केलें होतें व फिरले
दसे हे येथें स्पष्ट लिहिलें नाही. दुसरे
नोदेंही ही गोष्ट लिहिलेली आढळत नाही.
तथापि गायकवाडांनं कांहीं धरसोड केल्या-
करून त्यास कैद करणें प्राप्त झालें असा
हा पत्राचा आशय स्पष्ट दिसतो. ग्रां० ड०
याजबद्दल कांहीं लिहीत नाहीत तेव्हां त्यां-
ही गोष्ट माहीत नव्हती असें दिसतें.

४. आई साहेब=ताराबाई.

५. हा वरून ताराबाई व दुसरी मंडळी
मळून बाळाजी बाजीरावास पदच्युत कर-

ण्याचें कारस्थान उभें केलें व त्यांत हैदरा-
बादकरांचा दिवाण जो रामदासपंत बासही
सामील केलें होतें असें दिसतें. रामदास
पंत (राजा रघुनाथराव) यांनीं ताराबाईकडे
बोलणें लाविलें होतें व त्याचें पत्र गोविंदराव
चिटणीस यांचे हातीं पडलें यावरून ही गुत
मसलत पेशव्यांस कळली, इतकेंच ग्रां०
ड० लिहितात. पत्रांत आशय काय तें
लिहीत नाहीत. पत्राच्या पुतण्यास पेशवाई
देण्याच्या बेताबद्दलही ते कांहीं बोलत
नाहींत.

६. दाभाडे, गायकवाड, भोसले, प्रति-
निधी हे सर्व पेशव्यांच्या घराण्याचें बाईड
पहाणारेच होते.

७. येथें ' हजार ' हा शब्दाचा अभ्याहार
समजावयाचा.

८. या वेळीं बुसी फराशीस याची पल-
टणें रामदासपंताबरोबर होती.

सलाबत बसली. इत्यादिक [मजकूर] जगाविण्यात व इकडील पत्रावरून तुम्हांस अवगत होत गेले. वारंवार लिहिले की, “ लक्षा प्रकारे यावे. वजिराची अब्रू राखिली व आमची गमावली हे कामाचे नाही. तुम्ही दौलतेचे स्तंभ, राज्यांत खेळ फार झाले आहेत, खासखा यावे. जे मेहनत तुम्ही वजिराचे कामासाठी केली ते मेहनत येथे येऊन जलदीने कर्तेस तर बहुत लाभ होता. परंतु तेथे कामामुळे 'वै इरेमुळे' शह पडला. तुमचे येणे, दोन महिने वाट पाहिली, न जहाले. शेवटी जानबा, सैद लष्करखान केवळ बजीद जहाले की, खासखा सलूख करावा. तेव्हां सलूख केला. त्रिवंक एका महिन्याने याचा ऐसे कबूल केले. कां की, तुम्हांस पत्रे गेली आहेत, तुम्ही यालच, तुम्ही आलिपावर जे तुमचे विचार होईल ते करावे. व गुजराथचे काम अगदी बुडते, खर्चास अगदी नाही, मोंगलांची आग भारी, सरदार कोणी मनापासून अगदी मेहनत न करीत. एक चिरंजीव उभयतीनी मात्र खटपट करायी. ऐसे अनेक प्रकार घरीवू जाणून सलूख केला. परंतु अंतर शुद्ध नाही. आम्हांजवळून रघोजी बाबा मोंगलाकडे गेले. मोंगलांनी त्यांस जाहागीर करार करून क्रिया घेऊन आपलेसे केले. बांबूजी नाईक यांचे कर्नाटक काढून आम्ही घेतले. [ते] याजमुळे दुःखी. लटकें फटके बोलून आशेस लावून दोन वर्षे आम्ही वाटिले. परंतु ते या उपर जाणार. आईसाहेबांजवळून कर्नाटक करून घेणार. रामदास पंताजवळून नाल बंदीस रुपये घेऊन तिकडे जाणार. ते हे एकत्र होणार. प्रतिनिधी

१. सलाबत=जरब, पगडा.

१०. रोहिल्यांस मोडून सफदरजंग याचे हेतु सिद्धीस नेले व त्याचा आब राखिला त्यास उद्देशून हे लिहिले आहे.

११. शिंदे होळकर पेशव्यांच्या उप-योगी कसे पडत व पेशवे त्यांस कसे जाणत हे यावरून स्पष्ट होईल. “ दौलतेचे स्तंभ ” हा गौरव योग्य असून सेवकांचे बाहु स्फुरविणारा होता यांत संशय नाही.

१२. ‘करतेत’ असावे. वरटीप ३५ पहा.

१३. ईर=ईरान, काम करून देऊ असे वचन.

१४. जानबा निंबाळकर. सरलष्कर-खान हा औरंगाबादचा सुभा हा बाळाजी रबास व गाजूदीखानास प्रथम पासून अनुकूल होता.

१५. बाजिद होणे=आग्रह करणे, गळी पडणे.

१६. त्रिवंक येथील किल्लापेशव्यांनी घेतला होता तो परत नवाबस द्यावा.

१७. बुसी मोंगलाकडे होता. त्याचा गो-फखाना फार जबर असल्यामुळे थोड्या फौजेने ठिकाव लागला. हे एक कारण. ही तह करण्याची कारणे लक्षांत ठेवण्याजोगी आहेत.

१८. उभयतीं चिरंजीव लखजे दादा व भाऊ हे असावे.

१९. घराऊ=वरगुनी, स्वपक्षाकडील, आपल्या राज्यांतील.

२०. बापूजी नाईक बारामतीकर यांजकडे कर्नाटकाचा सुभा होना तो त्यांजकडून शाहूने काढून सदाशिवराव भाऊ यांस दिलेला होता. यावरून नाईक हे पेशव्यांचे नातेवाईक असूनही त्यांच्या वाईदवरच होते.

[काव्येतिहास-संग्रह-]

९

मल्हार रामराव चिटणीस विरचित
थोरले शाहू महाराज यांचें चरित्र.

हैं

अनेक प्रतीवरून शुद्ध करून अर्थनिर्णायक व अवांतर

माहितीच्या विपुल टीपांसह

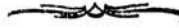
काशिनाथ नारायण साने, बी. ए. (डेक्कन कॉलेज)

यांनी

प्रकाशित केलें.

उद्धृता यवनाः सर्वे राज्यं च ब्रह्मसात्कृतम्.
चित्तं सुनिहितं साम्बे किं कर्तव्यमतःपरम् ॥

शके १८०९.

श्री.

महाराष्ट्राच्या भाषेचा व इतिहासाचा आस्थापूर्वक

अभ्यास करुं इच्छिणाऱ्या सज्जनांस

हा ग्रंथ

परमप्रेमपूर्वक अर्पण करितों.

ग्रंथ-प्रकाशक.

[काव्येतिहास-संग्रह.]

१०

श्रीमंत पंत प्रधान यांची शकावली.

ही

अर्थनिर्णायक व अर्वांतर माहितीच्या विपुल टीपांसह

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए. (डेक्कन कॉलेज)

यांणीं

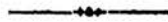
प्रकाशित केली.

श्रीरामासि भजावें भक्ते म्यां जेवि तेवि संतांते ।

राजासि उपासावें तैसेंचि जनै प्रधान पंतंते ॥

मोरोपंत.

शके १८०५.

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

श्री.

महाराष्ट्राच्या भाषेचा व इतिहासाचा आस्थापूर्वक

अभ्यास करुं इच्छिणाऱ्या सज्जनांस

हा ग्रंथ

परमप्रेमपूर्वक अर्पण करितों.

ग्रंथ-प्रकाशक.

ऋषी सांगती हे बरी शुद्ध वेळा । त्वरे बैस भद्रासनीं तूं नृपाळा ॥
 समस्तांसि आनंद राज्याभिषेकें । ऋषी अक्षता टाकिती मंत्रघोषें ॥ १५ ॥
 विधीयुक्त भद्रासनीं रामराजा । यथायोग्य संपादिली सांग पूजा ॥
 किर्तीएक पुष्पांनळी वाहताती । सानंद आनंद सुखें पहाती ॥ १६ ॥
 असंभाव्य नाना परी दान केलें । बहूतां परी याचकां तोषवीलें ॥
 गिरीचे परी शर्करा ढांग-केले । किर्तेकीं समस्तांसि ते पाठवीले ॥ १७ ॥
 नभीं दाटलीं मेघदंत्रें अपारें । किर्तीएक तीं चामरें धोरयोरें ॥
 असंभाव्य हेल्लवतीं जलपुच्छें । बहू डोलती उन्मत्तें शक्र^k तुच्छें ॥ १८ ॥
 सुचित्रें विचित्रें रवीतेजपत्रे । असंभाव्य तीं दाटलीं भव्य छत्रें ॥
 विशाळा पताका सतेजें निशाणें । वरी सर्व आच्छादिलें व्योम तेणें ॥ १९ ॥
 असंभाव्य ते दाटलीं भीमसेना । प्रसंगें विरीं घाव केला निशाणा ॥
 महादिव्य सिंहासनीं रामराजा । पहाया भ्रमों लागल्या वीर फौजा ॥ २० ॥
 बरी रामराजें गुढी ऊभवीली । गजेबे* सुखें लोकमांदी मिळाली ॥
 शडा घालिती राम पाहावयाला । समस्तां मनीं थोर आनंद जाला ॥ २१ ॥
 पुरीमाजि तीं वैभवाचीं अचाटें । दुताळीं तितोळीं उभीं लोक-थाटें ॥
 खुणा दाविती सांगती येकमेकां । बहूवीध तो राम वेधी अनेकां ॥ २२ ॥
 दमामे धमामे दडाडां धडाडां । बहू वाजती चंड भेरी भडाडां ॥
 तुतारे नगारे बहू शांख शृंगें । किर्ती चौघडे ढोल कर्णे बुरंगें ॥ २३ ॥
 तुरें गंभिरें तीं बहू गर्जताती । किर्तीएक पावे मुखीं घोष वाती ॥
 नफेच्या बहू तुंदुभी घोष जाला । असंभाव्य तो वाद्यमेळा मिळाला ॥ २४ ॥
 किर्तीएक ते चौघडे वाजताती । किर्तीएक ते बागडे नाचताती ॥
 किर्तीएक ते मागुते मेळ आले । किर्तीएक ते वेषधारी मिळाले ॥ २५ ॥
 किर्तीएक थोवे कळावंत गाती । हरादास ते कीर्तनां गर्वताती ॥
 किर्तेकी गुणी नौचणी नृत्यरंगें । अलापें कळा रागरंगे तरंगें ॥ २६ ॥
 किर्तीएक वाखाणिती भाट ब्रीदें । किर्तीयेक ते छंद नाना विनोदें ॥
 दिंडीगान ते मांडिलें वासुदेवीं । बहू कीनय्या लाधले लोक जीवीं ॥ २७ ॥
 किर्तीएक ते भैरवाचे मिळाले । कमाचे किर्तीयेक घेऊनि आले ॥
 किर्तीएक ते नाचताती धवाबां । सुखें डोलती वाजवीती खदाबां ॥ २८ ॥
 किर्तीएक ते गारुडी नाचताती । गळे फूगले घामय्या लोळ घेती ॥
 किर्तीएक ते लोक नाना गुणांचे । ब्रिदें अंकुशें लाविले भार कुंचे ॥ २९ ॥

५२. भद्रासन=सिंहासन. j रत्नपुच्छें=मत्स्य पुच्छें k शक्र=शुक ५५. * गजेबे=गजवजे.
 दुताळी=दुमजल्यावर. ५६. तिताळी=तिमजल्यावर. ५७. नाचणी=नाचणाऱ्या स्त्रिया.

कितीएक ते भोंवती भेद नाना । भ्रमों लागले पाय भूमी स्थिरेना ॥
 कितीएक ते टीपन्या खेळताती । मिळाले समेळे बहू वाजताती ॥ ३० ॥
 घने सुस्वरे नाद कळोळ जाला । बहूतां परीचा बहू लोक आला ॥
 महद्भूत ते मांजली रंगवेळा । दणाणी मही नाद गेला भुगोळा ॥ ३१ ॥
 निशी प्राप्त जाली असंभाव्य दाटी । बहू दीप्तया लक्ष कोटयानुकोटी ॥
 कितीएक ते उंच नेले उमाळे । नळे जाळितां घोष तैसे उफाळे ॥ ३२ ॥
 सरारां फुलें धांवती अंतराळीं । कडाडीत घोषे निराळीं निराळीं ॥
 भुरारां हवीया कितीएक वेळां । बळें पाहती उर्ध्व नक्षत्रमाळा ॥ ३३ ॥
 बहू औषधें दिव्य नाना परीचीं । कितीएक तेजाळ तीं कूसरीचीं ॥
 घडीनें घडी तेजपुंजाळ होती । उजेडें चि ते लोक लोकां पहाती ॥ ३४ ॥
 पुढें ऊठिला राम तो ते प्रसंगीं । प्रभू चालिला भूवनमाजि वेगीं ॥
 समस्तांसी आरोगणा सांग केली । विडे कर्पूरे घेतले तृप्ति जाली ॥ ३५ ॥
 गृहे दीधलीं रम्य दिव्यांबरांचीं । दळें स्वस्थ जालीं रिसांनरांचीं ॥
 कपी वीर राक्षस सखें निघाले । सुषुप्तीचिरीं भूवनमाजि गेले ॥ ३६ ॥
 सुवर्णाचिया मंचकीं मृदु शय्या । वरी सुमनें सेज त्या देवराया ॥
 सभामंडपीं ते निशी अर्ध गेली । प्रभूनें यथासांग विश्रांति केली ॥ ३७ ॥
 निजेले ऋषी राव तो बंधु माता । यथायोग्य विश्रांति जाली समस्तां ॥
 कितीएक त्या वीरफौजा समस्ती । असंभाव्य तो वाद्यकळोळ वस्ती ॥ ३८ ॥
 प्रभातीचि उठोनियां नित्य नेमै । किजे स्नानसंध्यादिकें सांग कर्म ॥
 किती एक दानें कितीकां परीचीं । घने कांचनें भव्य नाना परीचीं ॥ ३९ ॥
 अळंकार मुक्ताफळें मुक्तमाळा । कितीएक दिव्यांबरे रत्नमाळा ॥
 कितीएक धोत्रें कितीएक पात्रें । दिलीं ब्राह्मणा दान राजीवनेत्रें ॥ ४० ॥
 कितीएक कोटयावधी गोधनांचीं । कितीएक लक्षावधी कुंजरांचीं ॥
 बळाचे बहू अश्व ते पारखीले । धनेशीं द्विजा ब्राह्मणां दान केले ॥ ४१ ॥
 ऋषी बांधवीं सारिलीं स्नानदानें । यथायोग्य उंचासनें स्थान मानें ॥
 सभेमाजि तो बैसला राम राजा । निघाल्या कपी रीस राक्षस फौजा ॥ ४२ ॥
 कपीनाथ तो अंगदु जांबुवंतू । कुमूदू गजू वीनतू वीर्यवंतू ॥
 महावीर लंकापती मारुती तो । सुमूखू द्विवीदू कपी केसरी तो ॥ ४३ ॥
 प्रभायी गवायू निळू हेमकूटू । सुषेणू नळू मैद मोठा अचाटू ॥
 कपी क्रोधनू ऋषभू आणि शर्भू । गवाक्षू दधीमूख स्वेदू शराभू ॥ ४४ ॥
 कपी रीस राक्षस कोटयानुकोटी । असंभाव्य ते चालिले रामभेटी ॥

मस्तो प्रभूला नमस्कार केले । पुढें सर्व ही हात जोडूनि ठेले ॥ ४५ ॥
 (मस्तो विरी रामगूणागराला । बहू प्रार्थिलें त्या दयासागराला ॥
 (मस्तो देवे निरोपासि द्यावे । म्हणे राम तो शीघ्र जेऊनि जावे ॥ ४६ ॥
 मस्कार केले तया विश्ववंदा । पुढें शीघ्र संपादिली स्नानसंध्या ॥
 असंभाव्य ती दिव्य अन्न सुवास । बहू पंगती घातल्या सावकाशे ॥ ४७ ॥
 ऋषी राम ते सर्व ही बंधुवर्गी । कितीयेक ते बैसले आसवर्गी ॥
 भा फांकल्य दिव्य रत्नी अनर्घी । कपी रीस ते बैसले जेवि स्वर्गी ॥ ४८ ॥
 री^{१०} क्षैर राक्षस सर्व मिळाले । असंभाव्य ते भोजना लागि आले ॥
 बहू पाकनिष्पत्ति नानापरीची । पक्वान्ने रसाळें कळाकूसरीची ॥ ४९ ॥
 जगज्जननी जानकी वादिताहे । सुवास महासौख्य ते होत आहे ॥
 त्यासांग संपूर्ण ते अन्न जाले । पुढें शीघ्र ते शर्करा आज्य आले ॥ ५० ॥
 यादीक नाना रसे पूर्ण पात्रे । त्वरे घेतले ग्रास राजीवनेत्रे ॥
 (मस्तो आज्ञापिलें देवधीशे । कपी सर्व ही गर्जती नामघोषे ॥ ५१ ॥
 त्यां जेवितां जेवितां भक्ष्य जाले । पुन्हा मागुती खाद्य ऊदंड आले ॥
 घृते वादितां वादितां बोध गेले । असंभाव्य नाना परी तृप्त केले ॥ ५२ ॥
 अपेक्षी तया मागती सर्व शाका । कितीएक ते आणवीती कथाकौ ॥
 क्षैरी लोणची रायती भात भक्षे । खुणा दाविती मागती एक लक्षे ॥ ५३ ॥
 जळें शीतळें सर्व ही सेविताती । पुन्हा मागुते वीर ते जेविताती ॥
 (मस्तो ती सांग संपूर्ण जाली । पुढें शीघ्र दध्योदने आणवीली ॥ ५४ ॥
 बहू जेवितां जेवितां येक मध्ये । प्रतापे मुखें बोलती श्लोक गर्वे ॥
 मनी भासती अर्थ नाना परीचे । मुखें रामनाम महद् घोष वाचे ॥ ५५ ॥
 (मस्तो ते सर्व संपूर्ण जाले । महातृप्तिने लोक सूर्वे निवाले ॥
 री आचमने शुद्ध केली खळाळां । कितीएक ते तोय घेती घळाळां ॥ ५६ ॥
 सभामंडपीं सर्व ही स्वस्य जाले । सुगंधी विडे शीघ्र ते आणवीले ॥
 (मस्तो संपूर्ण गंधे सुवास । कपी पूजिले सर्व नाना विलासे ॥ ५७ ॥
 (मस्तो विडे घेतले पीत^{११} । सुपारी बरी कर्पूर मुक्तचूर्णे ॥
 बहू वेळें लौंगा सुवास वेदारे । किती जाति कंकोळ नाना प्रकारे ॥ ५८ ॥
 भळंकार चीरे बहू सिद्ध केली । असंभाव्य दिव्यांबरे आणवीली ॥
 बहू भूषणांचे बहू ढाग केले । जगज्जनके ते कपी गौरवीले ॥ ५९ ॥

६०. हरी=वानर. ६१. क्षैर=आखल. ६२. कथिका=कडी. ६३. पीत पर्ण=पिकलेली
 विड्याची पाने. ६४. मुक्त चूर्ण=मोत्यांचा चुना. ६५. वेळ=बेलदोडे (सं०. एला०.). ६६.
 खरीर=कात. ६७. जाति=जायफळ.

तुरे लाविले घातल्या पुष्पमाळा । कितीएक त्या रत्नमाळा सुदाळा ॥
 करीं कंकणें मुद्रिकीं लेववील्या । यथासांग सर्वास संपूर्ण केल्या ॥ ६० ॥
 सभामंडपीं फांकल्या रत्नकीळा । समस्तांसि ते जाहली सौख्यवेळा ॥
 कितीयेक सांगीतल्या गुप्त गोष्टी । माहावीर आनंदले सर्व पोटी ॥ ६१ ॥
 स्तुतीउत्तरीं सर्व लावण्यखाणी । मुखें बोलिला राम कारुण्यवाणी ॥
 तुम्हीं कष्ट केले जिवीं सर्व भावें । तुम्हांलागि म्यां काय उर्त्तीर्ण व्हावें ॥ ६२ ॥
 कपी सुग्रीवा अंगदा जांबुवंता । गजा मारुता आणि नैऋत्यनाथा ॥
 समस्तांसि सन्मानिलें रामचंद्रें । सुधाउत्तरीं तोषवीलें नरेंद्रें ॥ ६३ ॥
 मुखें बोलिजे वैद्यराजासि देवें । कपी तूज ऊचीत म्यां काय द्यावें ॥
 वरू दीधला रामचंद्रें उचीती । तुझ्या दर्शने लोक आरोग्य होती ॥ ६४ ॥
 समस्तां कडे पाहिलें राघवानें । तयां सर्व रोमांच आले फुराणें ॥
 नमस्कारिलें स्वामि देवाधिदेवा । ह्मणे राम तो लोभ आतां असावा ॥ ६५ ॥
 असंभाव्य केली स्तुती राघवाची । वदों लागली मंडळी प्रेमळांची ॥
 कपी बोलती सर्व कारुण्य वाचा । स्तुती ऐकतो राम सिंधू सुखाचा ॥ ६६ ॥
 गिरी कंदरा माजि आझीं असावें । नरां देखतां वानरीं शीघ्र जावें ॥
 समर्थे सवे लाविली मर्कटांला । महा सूकृते पार नाहीं सुखाला ॥ ६७ ॥
 प्रभू बोलणें चालणें काय जाणें । बरें बोखटे सर्व कांहींच नेणें ॥
 बहूतां परी चालवीलें दयाळें । तुम्हां योग्य हें आमुचें तोंड काळें ॥ ६८ ॥
 रुपाळूपणें राघवें थोर केलें । बरें बोखटे सर्व साहून नेलें ॥
 बहू देखिलें सौख्य नाना परीचें । प्रभूच्या पदालागि हें प्राप्त कैचें ॥ ६९ ॥
 सभाग्याचिया संगतीनें असावें । बहूतां परीचें बहू सौख्य द्यावें ॥
 तया सारिलें सर्व आम्हांसि जालें । महा वैभवं चित्त सूरें निवाळें ॥ ७० ॥
 नव्हे भेटि नाना परी योग्यागें । नव्हे भेटि नाना परी भोग त्यागें ॥
 नव्हे भेटि ब्रह्मादिकां शीघ्र काळें । त्रिकूटाचळीं दाखवीलें भुपाळें ॥ ७१ ॥
 कपी रीस ते बोलती दैन्यवाणें । रुपासागरू जीविंचा भाव जाणें ॥
 तयांच्या शिणें देव तो शीणताहे । बहूतां परी राम संबोखिताहे ॥ ७२ ॥
 सवे लागली राघवाची सुटेना । प्रिती गुंतली तोडितां ही तुटेना ॥
 बहू दीस गेले सुखाचेनि योगें । अकस्मात तें दुःख जालें वियोगें ॥ ७३ ॥
 प्रभू संगतीची सवे दड केली । अकस्मात कां सर्व छेदूनि नेली ॥
 तयां बोलता जाहला रावणारी । तुम्हां भेटि देईन कृष्णावतारीं ॥ ७४ ॥

६८. मुद्रिका=आंगठया. ६९. उर्त्तीर्ण=उतराई. ७०. वैद्यराज=सुवेण नामक वैद्य. ७१
 सवे=संषय.

दयाळासि तीहीं नमस्कार केले । प्रभू सव्य घालूनि तैसे निघाले ॥
 समस्तां समस्तांसि वंदूनि वेगीं । पुढें नीघते जहाले ते प्रसंगीं ॥ ७५ ॥
 जने वीकले भक्तपाळे भुपाळे । मनमार्जि ते खंति केली दयाळे ॥
 जनीं सेवकांलागिं देखोनि ऊणें । बहू कष्ट घेऊनियां सौख्य देणें ॥ ७६ ॥
 मनीं भावना भक्तलोकासि जैशी । तया सारिखी देवरायासि तैशी ॥
 जनीं सेवकां कारणें जन्म घेणें । महद्भाग्य सांडोनिया नीच होणें ॥ ७७ ॥
 उडे सांकडे सर्वदां सेवकांचें । दिनानाथ हें ब्रीद विख्यात साचें ॥
 नामार्जि ते जैशियैशी अपेक्षा । करीना कदा राम त्याची उपेक्षा ॥ ७८ ॥
 असंभाव्य अन्याय तो भाठवीना । बहू चूकतां देव काहीं शिणेना ॥
 तया मानसीं लागली प्रेमे माया । करी सेवकांलागिं नाना उपाया ॥ ७९ ॥
 पदा सर्वदा देव हा साभिमाना । कृपा भाकितां शीघ्र पावे निदानीं ॥
 या अंतरीं थोर लाहान नाहीं । परी पाविजे दृढ भावार्थ काहीं ॥ ८० ॥
 या अंतरीं भाव होईल जैसा । तयालागिं तो देव पावेल तैसा ॥
 दयीं कदां संशयो ही असेना । अभावे तरी देव तो पालटेना ॥ ८१ ॥
 केती एक अन्याय कोटयानुकोटी । भ्रमे होय नानापरी बुद्धि खोटी ॥
 परी पहातां लोभ त्याचा सेरेना । कृपासागर तो कदां वोसरेना ॥ ८२ ॥
 कृपाळूपणें देव राजादि राजें । शिरीं वाहिजे सर्व ही भक्तवोसैं ॥
 जनीं दास देखोनिपां दैन्यबाणा । मनमार्जि वोसावतो देवराणा ॥ ८३ ॥
 बहूसाल हें बोलणें काय कीती । स्वयें नाणिजे ज्या असं स्वप्रचीती ॥
 अयोध्यापुरीमार्जि तो रामराजा । कृपाळू सुखे राहिला भक्तकाजा ॥ ८४ ॥
 कपी रीस गेले स्थळे जेयजेयें । प्रिती मारुती राहिला राम तेयें ॥
 रघूनाथ सीता तया बंधुवर्गी । उभें राहिजे सेवकें पूर्वभागीं ॥ ८५ ॥
 समस्तांसि पूजुनि नाना विलासें । नमस्कारिले सर्व दासानुदासें ॥
 उदासीन श्रोतीं कदां ही न कीजे । बहू भेद भाषा क्षमा सर्व कीजे ॥ ८६ ॥
 मनमार्जि उपासना रामध्यानीं ! जनीं दासतो नीववी ब्रह्मज्ञानी ॥
 अखंडीत त्या राघवाच्या प्रतापें । विवेकें विचारे समाधान सोपें ॥ ८७ ॥
 पर्दी लागतां निर्गुणी भक्त जाले । बहू संगनीसंग होऊनि गेले ॥
 विवेकें बरें पहातां ध्येय ध्याता । विचारे बरें शोधितां ज्ञेय ज्ञाता ॥ ८८ ॥
 वेवंचूनि तो साधकू साध्य जाला । असंभाव्य तो ब्रह्मबोधें बुडाला ॥
 सावे कळेना तरी सज्जनाला । धरुनी त्यजावे विदेही पणाला ॥ ८९ ॥
 से हें जनीं प्राप्त तेणें धरावें । अनिर्वाच्य ते वाच्य कैसें वढावें ॥
 दां नित्य नीरूपणीं बीवरावें । नुरावें परी कीर्तिरूपें उरावें ॥ ९० ॥

असो जाणत्याला कळे सर्व कांहीं । जनीं नेणता त्यासि कांहींच नाही ॥
 नसे ज्ञान त्या सर्व ही व्यर्थ गेलें । जळो पंच भौकतीक हें काय जालें ॥ ९१ ॥
 असो ही कया बोलिल्ली राघवाची । जनीं सर्वदा ऐकती धन्य त्यांची ॥
 सुखें ऐकतां ते महा दोष जाती । दुखें नाशती लोक ते धन्य होती ॥ ९२ ॥
 चरित्रे बरीं उत्तम राघवाचीं । असंभाव्य विस्तारलीं पावनाचीं ॥
 कितीएक ते पाहती कोटि होती । जनीं एक एकाक्षरें दोष जाती ॥ ९३ ॥
 शतांचीं शतें पूर्ण आरंभ संधीं । कळाया कथा हेतु संकेत सिद्धि ॥
 पुढें बोलिले तें बरें वीरावें । बुजायास हें गद्य पोटी धरावें ॥ ९४ ॥
 मुळारंभ ते स्तूति नाना परीची । गिरी वर्णिला जाहली सागराची ॥
 पहिले शतीं भेटि बीभीषणाची । पुढें शेवटीं शेज दर्भासनाची ॥ ९५ ॥
 द्वितीयीं शतीं राम क्रोधासि आला । कथेलार्गि तेथुनि आरंभ झाला ॥
 बळें सिंधु पालाणिला शूक गेला । अपेक्षा मनीं शृंग पहावयाला ॥ ९६ ॥
 तृतीयीं शतीं शृंग पाहों निघाले । रिपूलार्गि तो शिष्ट जावूनि बरेले ।
 बहू वीर राक्षस युद्धीं निमाले । कपी सर्वही नागपाशीं निजेलें ॥ ९७ ॥
 रणे दाखवीलीं तये जानकीला । तये वीरशीं तो* ग्रहस्तू निमाला ॥
 प्रसंगें चि मंदोदरी नीति सांगे । निघाला दशग्रीव तो लागवेगें ॥ ९८ ॥
 चतुर्थीं शतीं युद्ध त्या रावणानें । रघूनायके सोडिला जीवदानें ॥
 पुढें कुंभकर्णासि संहार केला । समूदाय तो कूमांचा निमाला ॥ ९९ ॥
 कितीएक ते वीर माहोदरेशीं । प्रतापें रणामाजि ते प्रेतराशी ॥
 पुढें इंद्रजीतें कपी भग्न केले । महावीर ते बाणजाळीं निमाले ॥ १०० ॥
 शता पंचमा लार्गि आरंभ जाला । कपी वीर द्रोणाचळालार्गि गेला ॥
 महावीर ते ऊठले स्वस्थजाले । त्रिकूटाचळू सर्व जाळूं निघाले ॥ १०१ ॥
 कपी क्षोभले काळ युद्धा निघाले । कितीएक राक्षस युद्धीं निमाले ॥
 नर्मोहूनि तो रावणी वीर आला । समस्तांसि भेदूनिया शीघ्र गेला ॥ १०२ ॥
 सहावे शतीं रावणू दुःख सांगे । त्रिकूटाचळीं रावणी लागवेगें ॥
 पुन्हा इंद्रजीतू रणामाजि आला । विरीं वानरीं होम तो भग्न केला ॥ १०३ ॥
 शतीं सातवे त्या विरें इंद्रजीतें । असंभाव्य केलीं रणामाजि प्रेतें ॥
 सुमित्रावुतें मारिला बाणघातें । यथासांग तो वन्हि सूलोचनेतें ॥ १०४ ॥
 शतीं आठवे वीर घायाळ जाले । कितीएक राक्षस युद्धीं निमाले ॥
 सुमित्रासुता रावणें घात केला । गिरी द्रोण आणूनियां स्वस्थ जाला ॥ १०५ ॥
 नवामाजि रामासि सौमित्र सांगे । बळें भंगिला होम तो लागवेगें ॥

* 'तृतीयें विरेशीं' पा० भे०. ७२. रावणी=इंद्रजित.

धूनायकें घोर संग्राम केला । रणामाजि तो मुख्य शत्रू निमाला ॥ १०६ ॥
 हावे शर्ती शोक अंतःपुराचा । प्रसंगें महोत्साव बीभाषणाचा ॥
 धूनायकें जानकी आणवाली । समस्तां सुरां राघवा भेटे जाली ॥ १०७ ॥
 तीं ऐक एकादशी राघवाची । असंभाव्य ते स्तुति ब्रह्मादिकांची ॥
 पुष्पकाखंड होऊनि गेले । पुढें भ्रातया भेटले स्वस्थ जाले ॥ १०८ ॥
 द्वे द्वादशी मंदिरें त्या विरांची । यथायोग्य मानें समस्तां जणांची ॥
 जा भोजनें सांग सर्वांस जालीं । पुरी वर्णितां मानसें तीं निवालीं ॥ १०९ ॥
 तीं अष्टपंची पुरीमाजि गेले । शूराज भद्रासनीं बैसविले ॥
 तेसाव उत्साव नाना परीचा । समूदाय तो बोळविला कर्पीचा ॥ ११० ॥
 ती राज्य तो राम नाना विलासी । जनामाजि ऊपासना रामदासी ॥
 यासांग तेरा शतें श्लोक जाले । गुणी ऐकतां सर्व सूरखें निवाले* ॥ १११ ॥
 ॥ इति श्री रामदासकृत श्लोकबद्ध युद्धकांड संपूर्ण ॥

७३. अष्टपंची शर्ती=तेराव्या शतकांत.

* १ बालकांड, २ अयोध्याकांड, ३ अरण्यकांड, ४ किष्किंधाकांड, ५ सु-
 ६ युद्धकांड, ७ व उत्तरकांड ह्या सप्तकांडांतील आम्हांस मिळालेल्या
 कांडांपैकी दोन कांडे आज संपलीं. राहिलेल्या किष्किंधाकांडास प्रारंभ १०५
 करूं. सर्व रामायण स्वामींनीं रचिलें असावें असें माहितीच्या पुढील
 पत्र दिसतें--

गुरू-गीता आणि पंचकरण । मनाचे श्लोक संपूर्ण ॥
 श्लोकबद्ध रामायण । रायें लिहून घेतलें ॥ ५८ ॥

संतविजय-अ० १४वा.

ह्यास्तव आमच्या शोधक मित्रांहीं बाकीचीं चार कांडे मिळवून आमच्याकडे
 वेण्याची तसदी घ्यावी म्हणजे स्वामींची आणखी सेवा आमचे हातून होईल.
 पतीच्या पुढील लेखावरून स्वामींनीं हनुमंतरामायणही प्राकृतांत केलें होतें
 वाटतें:--

हनुमंताचें काव्य जाण । केलें नाटक रामायण ॥
 तें सकळ मुखोद्गत पुराण । मारुती आपण गातसे ॥ ९७ ॥
 मारुती-मुखीचें चरित्र नित्य । तें रामदास श्रवण करीत ॥
 त्याचे श्लोक करुनि प्राकृत । कीर्तनीं गात निज प्रेमें ॥ ९९ ॥

संतविजय-अध्याय २रा

ह्या मतास बळकटी येण्याचें असें कारण आहे कीं, जीं कांडे आम्हीं प्रसिद्ध

(१०४)

केलीं आहेत तीं वाल्मिकीमुनीच्या आधारें लिहिलीं आहेत असा उल्लेख आलेला लक्ष्यपूर्वक वाचणाराच्या ध्यानीं असेलच. उदाहरणार्थ युद्धकांडाचा प्रसंग ६ श्लोक १०६ व किष्किंधा कांडाचा पांचवा श्लोक पहा. ह्या खेरीज ज्या रामदासी ग्रंथांची नांवे आम्हांस कळलीं आहेत व जे अद्याप छापले नाहींत त्यांचीं नांवे एथें देतां म्हणजे शोधकांस शोध करण्यास बरें पडेल:—

१ अंतर्भाव (ओवीबद्ध) आत्माराम (कित्ता) ३ एकवीस समासी (कित्ता) ४ गोसावी. (कित्ता) ५ जुनाट पुरुष. (कित्ता). ६ पंचसमासी. ७ सगुण ध्यान. ८ सप्तसमासी. महिपतीसारखे भाविक चरित्रकार चरित्रनायकांच्या कालाच फारसा निर्देश करीत नाहींत तरी प्रसंगविशेषीं तेही ती माहिती देतात असें पुढीं ल लेखावरून दिसते:—

शके सोळाशें तीन निश्चिती । संवत्सरासी नाम दुर्मति ॥

समर्थ तनू त्यागूनि प्रीति । समरस होती श्रीरामा ॥ ९५ ॥

माघवद्य नवमीस । निर्गुण झाले रामदास ॥ ११४ ॥

संतविजय—अध्याय २५वा.

श्रीरामदासकृत किष्किंधा*कांड प्रारंभ.

गणेशा इशा हा परेशा उदारा । मुरेशा नरेशा सदा सौख्यकारा ॥
मनीं चिंतितां कामना पूरताती । असे सत्य नेमस्त माझी प्रचीती ॥ १ ॥
नमो शारदा सर्व संगीत-मूर्ति । महा-हंस-लीला कळा सर्व कर्ती ॥
जयाला दया देतसे स्फूर्ति फूट । बहू घोर संसारिचे मूळ तूट ॥ २ ॥
नमो साधुसंतां महंतां महंतां । सदा निश्चयो वीतरागी स्रंतता ॥
भवीं बुडतां दीन तात्काळ काढी । तया वर्णवेना मला बुद्धि थोडी ॥ ३ ॥
अनिर्वाच्य वाचेसि कैसें वढावे । अतर्क्यासि तर्क कैसें आकळावे ॥
अनीनाश कोदाटले सर्व ठायीं । मुढा ज्ञान होतां चि त्या स्वामिपार्यी ॥ ४ ॥
नमो रामराया कथा-रंग-राया । बहू वर्णितां स्फूर्ति दे देवराया ॥
मुनी-काव्य हें भव्य-शोकापहारी । हरा मानसीं ध्यास हा सौख्यकारी ॥ ५ ॥
चरित्रे रघूनाथजीचीं अपार । मनोरम्य विस्तारलीं सौख्यकारे ॥
तंयामाजि तूं येक येकाक्षरासी । वदे पार नाही तया मूकतासी ॥ ६ ॥
जगनाथ हा राम कैवल्य-दाता । घडे वीघडे सर्व याचाच सत्ता ॥
जनाचे मनीं हीत ते हेतु जाणें । परी वर्तवीतो भवीं थोर मानें ॥ ७ ॥
रघूनाथ लक्ष्मणू आणि सीता । वनीं वास तीघांस निःशेष होता ॥
पुढें जानकी चोरिली रावणानें । बहू शोक केला रघूनाथकानें ॥ ८ ॥
वनीं राम-लक्ष्मणू हिंडताती । सीता रावणें चोरिली धुडिताती ॥
अकस्मात तेव्हां सुचे राघवाची । विचारूं झणे आदरें सुप्रियासी ॥ ९ ॥
ऋषीमुख माहागिरी पैल पाहे । कपीराज माळांगि तेथें चि आहे ॥
कदाचीत त्या पूस आसेल ठावे । सुमित्रा तयालांगि वार्तू पुसावे ॥ १० ॥
चलावे समर्था झणे ब्रह्मचारी । महावीर जाताति ते पंथहारी ॥
बहू शाड-खंडे प्रचंडे उदंडे । अखंडे अखंडे ची बंडे उदंडे ॥ ११ ॥
बहू घोर झाडी तयामाजि आले । त्वरे सर्व लंघूनि पंपेसि गेले ॥
तत्पुंड्रदरु रम्य छाया बसाया । झणे शेष याते चि या देवराया ॥ १२ ॥

* किष्किंधा जेथे होती तेथे हल्लीं अनागोंदी शहर आहे. हें जुगभट्टेच्या कांठी आहे.
१. प्र (स. प्रतीती) = अनुभव. २. वीतरागी = सोडिला आहे संसार ज्यांनीं असे.
३. च्य = अवर्णनीय. ४. मुनीकाव्य = वाल्मिकी मुनीने रचिलेले रामायण. ५. कै-
वल्य = मोक्ष. ६. ऋषीमुख = हें एका पर्वताचें नांव. साचें शुद्ध संस्कृत रूप ऋष्यमूक
असे आहे. ७. वार्तू = बातमी. ८. पंथा = एका सरोवराचें नांव. ९. शेष = शेवाचा
प्रवतार लक्ष्मण.

सुकूमर पायीं कदाही न चाले । बहू हिंडतां हिंडतां कष्ट जाले ॥
 अशा कारणे राम पंथीं निजले । अकस्मात ते सुश्रिवे देखियेले ॥ १३ ॥
 रूपे योगधारी मना सौख्यकारी । महावीर हा कोण कामा-धिकारी ॥
 मनीं वाटते बाळिने धाडिले हे । भयाभीत होऊनि चक्रीत पाहे ॥ १४ ॥
 हनुमंत बोले तया सुश्रिवासी । नव्हे हो तसे साक्ष येते मनासी ॥
 कळेना लिळा दीसती सौख्यवासी । असे वाटते साद्य आले तुझांसी ॥ १५ ॥
 तैं सुश्रिव बोले तरी जाय आतां । मनांतील घेऊनियां बुद्धि आतां ॥
 तया धाडिले राम सौमित्र जेयें । स्वये चालिला शीघ्र तो दूर पंथें ॥ १६ ॥
 हनुमंत दूरुनि येऊनि पाहे । सुमित्रासुतू सिद्ध तो बैसला हे ॥
 रघूराय मांडीवरी सौख्यकारी । पुढें बोलता जाहला तो बनारी ॥ १७ ॥
 रूपे योग-मूर्ति धनुर्बाण हातीं । बयें बाळ-लीला फिरा कां दिगंती ॥
 पुढें कोठ पर्यंत माणें तुझांसी । अहां कोण ऐसे वदा निश्चयेशीं ॥ १८ ॥
 कपी कोण तूं पुससी कासयारे । मला सांग साकल्य तूं सर्व सारें ॥
 प्रसंगीं फणी बोलतो तो स्वभावे । प्रीती मारुती जाणवी सर्व भावे ॥ १९ ॥
 प्रभू अंजनी माय या बा कपीची । पिता तत्वता बायु माझा तमाची ॥
 पुसाया तुहां सुश्रिवे पाठवीले । समर्याप्रती सर्व म्यां जाणवीले ॥ २० ॥
 प्रतीउत्तरे बोलता शेष जाला । कपी ऐक रे सांगतो सर्व तूला ॥
 जनीं सूर्य-वंशीं नृपाधीक राने । बहू कीर्तिचा घोष अद्भुत गाजे ॥ २१ ॥
 तयावंशिचे दोन हे बंधु पाहे । रघूनाथ लक्ष्मण नांव आहे ॥
 पिता धाडिता जाहला त्यां बनासी । निघालों जनीं पंथि या सौख्यरासी ॥ २२ ॥
 सदा सर्वदा संतसेवा घडावी । अखंडीत वृत्ती पदीं या जडावी ॥
 सेवे चालिलों आवडी राम जातां । जगन्माय ही जानकी विश्वमाता ॥ २३ ॥
 वनीं वास तीघांस कीर्तेक काळीं । सिता रावणे चोरिली भूमिवाळी ॥
 तये कारणे धुंडितो लागवेगे । किती फीरतो शुद्धि कोठें न लागे ॥ २४ ॥
 महावीर तुम्ही धनुर्बाणधारी । करूं दीधली रावणा केवि चोरी ॥
 तया लागीं तो शेष साकल्य बोले । न चाले चि येऊनि कापट्य केले ॥ २५ ॥
 सुवर्णाचिया त्या मृगालागी तेणें । चरायासि तैं धाडिले रावणानें ॥
 जगन्माय ती बोलली राघवासी । दिजे कंचुकी स्वामिने आपणांसी ॥ २६ ॥
 उठे शीघ्र धावे मृगाच्याच पाठी । शरें मारि त्या राम कंदर्प-कोटी ॥
 अकस्मात जाला ध्वनी घोष तेथें । मला धाडि श्री जानकी त्याच पंथें ॥ २७ ॥

१०. कामा-धिकारी=मदनाला धिःकार करणारा म्हणजे अति रूपवान्, ११. बनारी=
 मारुती. १२. फणी=लक्ष्मण. १३. शुद्धि=शोध.

हाथोर गुंफा तये माजि सीता । त्वरे भोवतीं घातली रेघ जातां ॥
 पुढे रावणे याचकी वेष केला । तिथे भीक मागावया शीघ्र आला ॥ २८ ॥
 न चाले चि कांहीं पुढे जाववेना । तया जानकीते कदा नेववेना ॥
 रुहणास्वरे उत्तरे फार बोले । दये घालितां भीक तत्काळ नेले ॥ २९ ॥
 मृगा मारिले राघवे बाण-घाते । गृहा माजि येतां न देखे सितेते ॥
 जरी भेटता रावणू पापरूपी । नसे प्राप्ति ब्रह्मादिकां गोष्टि सोपी ॥ ३० ॥
 महा विक्रमू राघवाचा कळेना । रणामाजि हो ठाण ज्याचे चळेना ॥
 रूषार्थ सांगितला सर्व कांहीं । वदे मागुती देखिले त्यासि नाहीं ॥ ३१ ॥
 जे सर्व क्षत्रास निर्धूत केले । धरत्रीवरी नांव ते ही न चाले ॥
 पैया भार्गवा राघवे जिकियेले । कळेना तुला नेणसी तूं कपी रे ॥ ३२ ॥
 हनुमंत वीचारितो अंतरेसी । वये बाळ-लीला वदे विक्रमासी ॥
 तरी यावरी वृक्ष घालूनि पाहूं । असे भाउनी झेलिला ऊर्ध्व वाहू ॥ ३३ ॥
 बहू थोर झाडे झुबाडे चि खोडे । कपी मोडता जाहला तें कडाडे ॥
 अकस्मात टाकी रघूनाथ जेथे । शरे शीघ्र वारी सुमित्र तयाते ॥ ३४ ॥
 कपी मागुता मागुता थोरथोरें । बळे वृक्ष घेऊनियां भूभुकारें ॥
 वरी टाकितां शेष वारी तयाते । विचारी मनीं काय कीजि अशाते ॥ ३५ ॥
 रघूनाथकाला बहू शोप आली । कपी मागुता मागुता वृक्ष घाली ॥
 मया हालतां बोजतां चालतां ही । करी प्रेन नाना न चाले चि कांहीं ॥ ३६ ॥
 खुगावी दटावी तयाते उठावी । पुढे मागुता वृक्ष पुन्हा उठावी ॥
 धवाबां बहूसाल पाषाण टाकी । वरीच्यावरी वीर बाणे चि झोंकी ॥ ३७ ॥
 बहू वृक्षपाषाण नाना परीचे । कडे टाकिले मोठमोठे गिरीचे ॥
 परी अल्प रामावरी येउं देना । महावीर हा शेष लेंक्षीं चुकेना ॥ ३८ ॥
 बहू वारितां वारितां ढीग जाले । गिरीचेपरी दूर होऊनि ठेले ॥
 मनामाजि चक्रीत जाला बनारी । पुरावा करी तीतुका ही निवारी ॥ ३९ ॥
 बहू घोष वीशेष कित्येक केले । कडाडां तरू मोडिले चूर केले ॥
 न चाले कपीचे नसे वृक्ष मायां । नसे तूळणा तूळितां त्या समर्था ॥ ४० ॥
 बहूसाल म्यां मानसीं गर्व केला । भला वीर सौमित्र तो देखियेला ॥
 पहा एक तो धाकुटा वीर्य-सिंधू । प्रभू राम निद्रिस्त हा दीन-बंधू ॥ ४१ ॥
 कपी ही उगा बैसला स्थिर राहें । महा वीर लक्ष्मणू त्यासि पाहे ॥
 दिनोद्धारणे सांग विश्रांति केली । प्रसंगीं उठायी तया वेळ आली ॥ ४२ ॥
 रघूनाथका लागि जागति जाली । कपी-वृक्ष-माथ्यावरी दष्टि गेली ॥

१४. क्षत्रास=क्षत्रियांना. १५. लक्ष=निशाण. १६. दिभोद्धारणे=रामानें.

सुवर्णें कसी कांस वीराजताहे । सुमित्रा म्हणे राम आश्चर्य पाहें ॥ ४३ ॥
 हनुमंत ऐकूनि विस्मित ठेला । वदे अंजनी तो चि हा स्वामि आला ॥
 मनामाजि वीचारिलें आदरशी । नमस्कार साष्टांग केला प्रभूसी ॥ ४४ ॥
 पर्दी मस्तकू ठेविला शीघ्र भावें । वरू दीधला स्वामि-देवाधिदेवें ॥
 कृपाळूपणें राम बोले तयासी । कपी वज्रदेही चिरंजीव होशी ॥ ४५ ॥
 महा मस्तकी हस्त सीतापतीचा । जयाच्या वरा यत्न नाहीं विधीचा ॥
 शशी सूर्य तारा-गणू सृष्टि आहे । चिरंजीव केलें सदा वज्रदेहें ॥ ४६ ॥
 कपी-मानसी सुख ऊदंड जालें । दया-सागरें राघवें थोर केलें ॥
 बहूसाल आनंदला राम तोषें । कपी लाधला भाव त्याचा विशेषें ॥ ४७ ॥
 पुढें मारुती स्तूति ऊदंड बोले । म्हणे धन्य की भाग्य हें दीन आलें ॥
 परी हीन जे दीन त्यां उद्धरीलें । शूनायका ब्रीद साचार केलें ॥ ४८ ॥
 दयाळा तुझीये दयेवीण कांहीं । महायत्न केले तुझी भेट नाहीं ॥
 परी खप्रसे भासतें या मनाला । नसे पुण्य की सौख्य जालें दिनाला ॥ ४९ ॥
 प्रभू अंजनीला पुसे लागवेगें । पुढें अंजनी सर्व ही खूण सांगे ॥
 तुझी कास जाणेल तो स्वामि तूझा । तयारंभिं ऊतावळा प्राण माझा ॥ ५० ॥
 गिरी-शीखरें थोरथोरें अपारें । वनें भूवनें पावनें सौख्यकारें ॥
 बहू हिंडलें धुंडिलें बोळखाया । परी दीससी तूं न गा देवराया ॥ ५१ ॥
 बहू आवडी तांतडी लोचनाला । वदे कार्य कांहीं कळेना जनाला ॥
 अवस्था मनीं आसतां प्राप्ति नाहीं । न वाटे समर्था प्रभू गोड कांहीं ॥ ५२ ॥
 अकस्मात ते मात कित्येक काळी । प्रभू राम आला ऋषी राज-मळी ॥
 अहल्या पर्दी दिव्य होऊनि गेली । समर्था बहू कीर्ति विख्यात जाली ॥ ५३ ॥
 अहा सत्य हें वाटलें सौख्य जीवा । उभा राहुं पाहें अतां पूर्व ठेवा ॥
 परी अंतरीं धीर केला धरेना । बहूसाल वीयोग पापी सरेना ॥ ५४ ॥
 पहाया समर्था बहू यत्न केला । नव्हे साध्यता सर्व ही व्यर्थ गेला ॥
 अतां पूर आला कृपेचा दयाळा । तरी प्राण हा सर्व ही तृप्त झाला ॥ ५५ ॥
 यथार्थें चि वाक्या वदे तो बनारी । कृपा- उत्तरें सौख्य दे रावणारी ॥
 बहू गोड वाणी समाधान केलें । प्रसंगीं कपीला सुधा-पान* झालें ॥ ५६ ॥
 पुढें शेष-पायावरी शीघ्र माथा । त्वरें ठेवितां ऊठवी राम-भ्राता ॥
 बहूतां परी उत्तरें गौरवीला । कपी-मानसीं हर्ष ऊदंड जाला ॥ ५७ ॥
 पुढें राघवालागिं सौमित्र सांगे । कपी-सुग्रीवाचा गिरी पैल झुंगें ॥
 तयें धाडिलें यासि शुद्धीस आहे । पुसाया तया लागिं तो राम बाहे ॥ ५८ ॥

कसा गा कपी तो कपी राज कोठें । कसा शीघ्र आम्हांसि येऊनि भेटे ॥
 सिता ठाउकी कीं तया लागि नार्ही । प्रतीउत्तर बोलतो भीम-देही ॥ ५९ ॥
 हनुमंत बोले पुसावें तयाला । श्रुता तें मला नार्ही वार्ता दयाळा ॥
 परी वर्तमानासि तो दीनबंधू । म्हणे काय रे काय रे सौख्य-सिंधू ॥ ६० ॥
 महाभीम बोले रघूनायकासी । करा सौख्य तें आदरें सुप्रियासी ॥
 करा सर्व ही साह्यता तो स्वभावे । परी साह्य आधीं तयाचें करावें ॥ ६१ ॥
 त्वें जाय घेऊनि ये त्यासि आतां । भयाभीत होऊं नको सोडिं चिंता ॥
 म्हणावें तुझे उसणें सर्व घेतों । पुढें राज्य कांता तुशी तूज देतों ॥ ६२ ॥
 उडाला कपी साक्षे भीम-रूपी । त्वरें सुप्रिया सर्व वार्ता समर्पी ॥
 बरा काळ आला तुझा भोग गेला । भलें सांगतों भेट त्या राघवाला ॥ ६३ ॥
 म्हावीर हे धीर मोठे प्रतापी । रणीं भीडतां दीसती काळरूपी ॥
 तणचे पुढें बाळि तो काय कीती । तुला साह्य होती पहावी प्रचीती ॥ ६४ ॥
 महं विक्रम सांगसी थोर त्यांचा । नसे अल्प ही लेश तो दुरिताचा ॥
 तर त्यांसि येथें चि घेऊनि यावें । मनांतील दीसेल सर्व स्वभावे ॥ ६५ ॥
 पुढा अंजनी-सूत येऊनि पाहे । रघूनाय रक्षुमणू बैसलाहे ॥
 समर्था दिना लागि ह्या थोर कीजे । उदासीन त्या सुप्रियाला न कीजे ॥ ६६ ॥
 दशाळू म्हणे गा बरें जाऊं आतां । त्वरें चालिला त्या गृहाच्यानि पंथा ॥
 हनुमंत जाऊनि साकल्य सांगे । त्वरें बाहिरी येतसे लागवेगे ॥ ६७ ॥
 अलंकार मांगीर त्या जानकीचा । बहू रम्य लावण्य नाना परीचा ॥
 दशग्रीव लंकासि नेते प्रसंगी । जगन्माउली भूषणें सर्व त्यागी ॥ ६८ ॥
 अक्रमात ते सुप्रिया प्राप्त झाले । गृहामाजि पंटीत घालुनि ठेले ॥
 प्रसंगी रघूनाय-भेटी निघाले । अलंकार घेऊनि सन्मुख आले ॥ ६९ ॥
 अती आदरें भेटला राघवासी । नमस्कार साष्टांग केला प्रभूसी ॥
 कृपाळूपणें राघवें ऊठवीला । सुमित्रा-मुतेही बहू गौरवीला ॥ ७० ॥
 पुढें बैसले सर्व ही स्वस्य शाले । अती आदरें राम मंजूळ बोले ॥
 तुला आणि बाळीस वीरोध जाला । कशा कारणें काय अन्याय केला ॥ ७१ ॥
 कृपाळूपणें ऐक तूं रामराजा । कपीराज बोले यथायेंचि बोजा ॥
 बहू गंक्षसू थोर मागावि आला । तयें बाळिशी थोर संग्राम केला ॥ ७२ ॥
 बहू जतां झुजतां तो पळाला । महा एक गूहे मध्ये शीघ्र गेला ॥
 तथा पाठिशीं धांवला शीघ्र बाळी । मला ठेविलें रक्षणा तेचि काळी ॥ ७३ ॥
 पुढें पुढ्ढ दोघांसि ऊदंड झाले । बहू रक्त तें मांस बाहेर आले ॥

१८. भांगार-सोनें (हा कानडी भाषेंत शब्द प्रसिद्ध आहे)

प्रसंगी तये घोष अद्भुत जाला । मला भासलें इंद्र-तूंतू निमाला ॥ ७४ ॥
 तया ऊपरी कर्म म्यां सांग केलें । पुरी माजि सर्वास हें जाणवीलें ॥
 प्रधानीं समस्तीं मला राय केला । पुढें येक संवत्सरे बाळि आला ॥ ७५ ॥
 तयें देखिलें राज्यधारी प्रसंगें । बहू क्षोभला धांवला लागवेगें ॥
 मला शीघ्र ताडिल्लें थोर हातें । पळालों त्वरें चालवेना जिथिलें ॥ ७६ ॥
 कृपाळूपणें पूसिलें राघवानें । तुला ये स्थळीं सोडिलें कां तयानें ॥
 रवी-सूत साकल्य सांगे प्रभूला । वरी ना च रे तो ऋषी-शाप जाला ॥ ७७ ॥
 ऋषी कोण तो कां तयें शापिलें । कपीसुग्रिवार्ते रघूराज बोले ॥
 प्रसंगी कया मूळपासूनि सांगे । दिनानाथ साकल्य पूमे प्रसंगें ॥ ७८ ॥
 महा स्थूळ अद्भुत राक्षस होता । बहू थोर ग्हेमा सदा रूप-धर्ता ॥
 तया हुंदुभी नाम तें देव-राया । नसे तूळितां दूसरा त्या तुळाया ॥ ७९ ॥
 अती मातला गर्व पोटी न साहे । समुद्रासि जाऊनि युद्धासि बाहे ॥
 भयें भूलला सिंधु बाहेर आला । बहू रत्न देऊनि संतोषवीला ॥ ८० ॥
 म्हणों लागला सागरू पैल पाहें । महाचंड युद्धासि तो थोर आहे ॥
 तुं पाहीं वहु मानसीं गर्व केला । तेथें लौकरी जाय झुंजेल तूला ॥ ८१ ॥
 पुढें हुंदुभी पर्वतालागें सांगे । महा थोर पाषाण लोटित वेगें ॥
 गिरी हो तया लीन होऊनि आला । बहू स्तूति बोलोनि आनंदवीला ॥ ८२ ॥
 महापर्वतू राक्षसा लागें सांगे । बळी बाळि प्रख्यात हो पैल वागे ॥
 समक्षा तुशी तो चि तो पूरवीता । तेथें जाय तूं जाय गा शीघ्र आतां ॥ ८३ ॥
 पुढें वीर किंष्किंध-पूरास आला । समाचार बीदीत जाला कपीला ॥
 रणा दारुणा माजि दोघे बळाचे । महा प्रौढ युद्धू तये हुंदुभीचें ॥ ८४ ॥
 बळें भांडतां भांडतां थोर ग्हेसा । तया लाय मारी कपी काळ जैसा ॥
 पदें हाणतां देह तो चूर जाला । अकस्मात ऊडोनि येथें चि आला ॥ ८५ ॥
 तपस्वी मुनी नैसला ध्यानकर्ता । तदां येक नेमें चि सामर्थ्य धर्ता ॥
 तयें देखिला पर्वतू रक्तमेदा । भैतंगू मनीं पावला थोर खेदा ॥ ८६ ॥
 असा तो कसा कोण तो मातलाहे । तया लागें हा शाप माझा चि आहे ॥
 ऋषी-पर्वती येत वेळे तयाला । क्षयो प्राप्त होईल नेमस्त त्याला ॥ ८७ ॥
 ह्यगोनी समर्था तया येववेना । किती जाहलें ची तरी मारवेना ॥
 कृपाळूपणें साह्य माझें करावें । दयासागरा दीन तें उद्धरावें ॥ ८८ ॥
 निराधार आधार काहीं च नाहीं । बहू गांभलों पीडलों थोर कांहीं ॥
 नये बोलतां काय सांगूनि कोणा । वदों काय मुखें अती दैन्यवाणा ॥ ८९ ॥

१९. इंद्रसूत=वाळी. २०. रविमुन=सुग्रोव. २१. भैतंगू=मातंगकपि.

जया सांगणें तो तया भीत आहे । महा क्रूर कोणी च तो ही न राहे ॥
 प्रसंगें मला जाडले पाय तूझे । + + + + + ॥ ९०* ॥
 तुझा पार आपार कोणा कळेना । कसा मीं स्तव् बुद्धि माझी वळेना ॥
 तरी सर्व जाणूनियां अंतरांचें । मनीं चितिलें पूरवावें दिनाचें ॥ ९१ ॥
 दया-सागरे राघवें धीर दीला । परी सर्वथा धीर येना कपीला ॥
 कपाचें महा थोर सामर्थ्य आहे । तयाचे पुढें काळ ऊभा न राहे ॥ ९२ ॥
 तथा द्रुमुभीचें मढें पैल पाहें । समर्या गिरीतुल्य तें दीसताहे ॥
 असें शोकि किष्किधेदुनी च लाते । दुजा कोण द्याया तया साम्यतेतें ॥ ९३ ॥
 दिसे कोटि-कंदर्प-लावण्य साजे । पुढें देखतां सौख्य ऊदंड माजे ॥
 जुना घोर कैकोट तो बाळि आहे । तयालागि जिंकावया कोण आहे ॥ ९४ ॥
 पुढें राघवें द्रुमुभीच्या मदचाला । पढें ताडिलें धाडिलें सागराला ॥
 तये जाहलें सौख्य तें सुग्रीवासी । वदे आदरें मागुतें या प्रभूसी ॥ ९५ ॥
 तर्था रक्त मासें बहू स्थूळ होतें । अतां सूक्ष्मता प्राप्त झाल्य तयातें ॥
 अशनिं कदा बाळि तो जिंकवेना । समर्या प्रभू यानसी धीर येना ॥ ९६ ॥
 प्रभू ताड हे सप्त वीतंड आहे । तया येक बाणेचि भेदूनि पाहें ॥
 जरी भेदिले छेदिले ते प्रसंगी । समर्या तरी बाळिसी जिंकिसी कीं ॥ ९७ ॥
 पुढें ते कडी बीकडी ताड आहे । रघूनाथ लक्ष्मणा लागीं बाहे ॥
 पढें वाम अंगुष्ठ तो रेटियेला । तेणें सप्त मेळा बरा नीट जाला ॥ ९८ ॥
 पुढें राघवें शीघ्र चंद्रार्ध-बाणें । बळें छेदिला ताड मांडूनि ठाणें ॥
 गिरी-शृंग भेदूनि पृथ्वीत गेला । पुरे धांव पूरुनि भौता निघाला ॥ ९९ ॥
 रवी-सूत आनंदला हो मनाला । अती निश्चयो वाटला त्या कपीला ॥
 कृपाळूपणें राम बोलें तयासी । अतां जायगा झुंज तूं त्या कपीशीं ॥ १०० ॥
 पुढें वीर सुग्रीव पुद्गासि गेला । कडाडीत तो ज्येष्ठ बाहेर आला ॥
 तुला काय कोठूनि सामर्थ्य आलें । परी पावसी मृत्यु वाईट केलें ॥ १०१ ॥
 अतां साद्य बोलें विरें थाप मारी । तयालागि सुग्रीव नेटें धिकारी ॥
 गिरी थोरला टाकिला बाळिमायां । तयें वारंला शीघ्र हाणूनि लाता ॥ १०२ ॥
 पुढें पाडिला भूतळीं सुग्रीवासी । कठोरें करें ताडिलें बांधवासी ॥
 रवीसूत खालीं वरी बाळि आहे । रघूराज दूरुनि लक्षित आहे ॥ १०३ ॥
 कळेना रिपू कोण त्याला वधावें । दिसे सारिखा सारिखा त्यासि भावें ॥
 रघूनंदनें धीर केला प्रसंगी । विरू सुग्रीवू तो पळे लागवेगीं ॥ १०४ ॥
 वदे राघवालागि हें काय केलें । दयासागरे कां मला मोकलीलें ॥

* ' प्रभो पूरवावें तुवां कोड माझे ' १ २२. कैकोट=सर्प.

तुम्हांलागि सांगितलें सर्व होतें । तुम्हां देखतां ताडिलें मुष्टिघातें ॥ १०५ ॥
 वदे रामराजा विरा ऐक बोजा । कळेना चि तो कोण शत्रू चि तूझा ॥
 अकस्मात तूला चि लागेल जेव्हां । न चाले पुढें सर्वया यत्न तेव्हां ॥ १०६ ॥
 तया कारणें धीर उदंड केला । रघूनायकें हार त्या लागिं दीला ॥
 गळां हार त्याला कपी खूण जाली । कपी जाय गा मागुता धांव घाली ॥ १०७ ॥
 बहुतां परी धाडिलें सुग्रीवासी । गिरिशृंग घेऊनि धांव त्वरेशीं ॥
 उठे शकसूतू तयालागि तोंडी । न नावे ह्मणे येत नाहीं विचारा ॥ १०८ ॥
 प्रीतीपात्र हा अंगदू सांगताहे । कपीलागि तो जाहला राम साहे ॥
 समर्या तरी कासया लागिं जावें । असें जालिया येश नाहीं स्वभावं ॥ १०९ ॥
 रघूनाथ हा थोर माहाप्रतापी । अनाथासिं देखुनि कृपा समर्पी ॥
 तयाशीं कदां झुंजतां पूरवेना । पुढें देखतां धीर पोटीं धरेना ॥ ११० ॥
 न माने तया सांगतां गर्व केला । बहुसाल बाळीस तो क्रोध आला ॥
 म्हणे ऐकतो रे दशग्रीव आला । तये चोरिलें कीं प्रिये जानकीला ॥ १११ ॥
 वधू कारणें सुग्रीवा मेळवीतो । तयाचे शरें आमूचा प्राण जातो ॥
 असें हें घडों पाहतें ते चि काळीं । गिरिशृंग ते राहती अंतराळीं ॥ ११२ ॥
 अशी तूं कशीं सांगसी या भयाला । कसा कोण मी दासतो बाळी तूला ॥
 बळें पालथें या भुगोळास घालीं । करे पोकळीमानि ब्रह्मांड शेळीं ॥ ११३ ॥
 निघाला बळी दीधली हाक मोठी । दिशा दिग्गजां जाहली थोर आठी ॥
 महा पुच्छ ऊभारिलें सव्य बाहो । बहुसाल कोपिन्नला तप्त देहो ॥ ११४ ॥
 अकस्मात तो बाळी सुग्रीव ताडी । बहु कोपला थोर पोटीं कडाडी ॥
 गळां हार तो मार वेगीं चुकावी । तया शेष देखोनि माया तुकावी ॥ ११५ ॥
 बहु कोपला तापला थोर तापा । पुन्हा मागुता ताडिला वज्रथापा ॥
 तळीं घातलें शीघ्र त्या सुग्रीवासी । रघूराज दूरुनि लक्षी तयासी ॥ ११६ ॥
 पुढें सज्जिलें चाप चंद्रार्धबाणें । भलें लक्षिलें वक्ष तें वज्रठाणें ॥
 तया बाळिला मूर्छना थोर आली । निचेष्टीत भूमीवरी आंग घाली ॥ ११७ ॥
 बहुसाल त्या सुग्रीवें शोक केला । सुकूमार कुमार तो शीघ्र आला ॥
 पुढें शीघ्र वार्ता पुरी माजि गेली । अकस्मात तारा भुमी अंग घाली ॥ ११८ ॥
 नव्हे धीर डोळा बहु नीर लोटे । पिटी भाल हो आजि कल्पांत वाटे ॥
 त्वरे धांव नारायणा मासि पाहें । महावीर तो बाळी मुर्छीत आहे ॥ ११९ ॥
 समर्या मला कासया मोकलिलें । बहु सूख मागील तें आठवीलें ॥
 अहारे अहा असें काय शालें । कसें पूर्व संचित टाकूनि आलें ॥ १२० ॥

१३. तारा=बाळीच्या स्त्रीचे नांव.

अग्रतः प्रेषितस्तेन शूरो होलकराभिधः ॥
 उदग्दिग्राजराजानां राजीरजयदाशु सैः ६२ ॥
 प्राप्य तीरं चलन्नीरं रेवाया द्विजराडसौ ॥
 ज्वगतुरः सन् शत्रूणां कालः कालवशं ययौ^{३०} ॥ ६३ ॥
 पाणिषड्रसनिशाकरोन्मिते शालिवाहनराके प्रधानपः
 नर्मदामधिवसन्तनुं जहौ दीनविप्रजनपालनक्षमः ॥ *
 राणुः स्थाणुपदाब्जपूजनपरः कश्चित्कुशाग्राग्रधी-
 बालः पंकजभूपदोद्भवजनुर्धमं निजं चिन्तयन् ॥
 आगत्य द्विजराजबाजिसचिवं भक्त्या सिषेवे सदा
 राजाधीश्वरशाहुबाहुजकृपापात्रं सुगोत्रं प्रभुम् ॥ ६४ ॥
 प्रधानाधिपती रात्रावेकदागान्धृपगृहान् ॥
 उपानहौ प्रगृह्यास्य बहिस्तथौ स बालकः ॥ ६५ ॥

अग्रतश्च तेन वाजिराजेन अग्रतः अग्रे प्रेषितः शूरः होलकराभिधः होलकरोपनामा
 सः मल्लारिः उदीचा चासौदिक् च उदग्दिक् । पुंवत्कर्मधारयेत्यादिना पुंवद्भावः ।
 उदग्दिशि राजराजाः राजाधीशाः । राजाहः सखिभ्यष्टच् । तेषां राज्ञीः पंक्तीः
 आशु शीघ्रं अजयत् ॥ ६२ ॥

प्राप्येति । शत्रोः कालः सः स्वयं चलत् चंचलं नीरं यस्मिन् तच्चलन्नीरं रेवायाः
 नर्मदायाः तीरं प्राप्य ज्वरेण आतुरः अभिभूतः सन् कंचित् कालं वसन् कालवशं
 मरणं ययौ प्राप्तः ॥ ६३ ॥

अयं सिंहावलोकनेन तस्यैव सेनाधिपतेश्वरित्रं तद्वंशचरित्रं चाह यावत्समाप्ति ।
 राणुरिति । स्थाणोः शिवस्य । स्थाणू रुद्र उमापतिरित्यमरः । पदाब्जं तस्य पूजनं
 तत्र परः आसक्तः । कुशस्य अग्रं कुशाग्रं अतिसूक्ष्मेत्यर्थः । कुशाग्राग्रमधिधीर्यस्य
 सः । पंकजभूर्ब्रह्मा तस्य पदं चरणः तदुद्भवः शूद्रः । पदभ्यां शूद्रो अजायतेति
 श्रुतेः । तस्माज्जनुर्जननं यस्य तथोक्तः कश्चिद्राणुर्नाम बालः निजं धर्मं विप्रसे-
 वारूपं चिन्तयन् सन् । राज्ञां अधीश्वरः शाहुः तत्संज्ञो यः बाहुजः क्षत्रियः तस्य
 कृपायाः पात्रं । गां पृथ्वीं त्रापतेऽसौ गोत्रः । शोभनश्चासौ गोत्रश्च सुगोत्रः तं ।
 यद्वा अपत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रमिति पाणिनिसंकेतितं पौत्रप्रभृति अपत्यं शोभनं

२९. 'अग्रतः प्रेषयामासस्वंहोलकरसंज्ञितम् । उदोचं सदिशं गत्वातत्रत्यानजयत्परान्'
 ॥ पा० भे०. ३०. 'स्वयं रेवातटं प्राप्य ज्वरेणातोवपीडितः । तत्रैवव्यवसत्कंचकालं काल-
 वशगतः' । पा० भे०. ३१. 'राणोजीतिसुतः कश्चिच्छूद्रजातिसमुद्भवः । विप्रसेवापरो धर्मः
 शूद्रस्येति द्विजोत्तमान् । श्रुत्वाशिषेवेतत्पादौ वृत्तिं चास्माद्विचिन्तयन् । नयेनविनयेनापि
 शमेनच समन्वितः । पा० भे०. * अधिकोऽयंलोकः कंचित्

उरोधृतसुपादुकं दृढतरं शयानं चिरं
 विलोक्य सचिवाधिपः समुपहर्तुमेते यदा ॥
 शशाक न तदा शिशुर्बलवता समुत्थापितो
 निधाय पुर एव ते स्वयमपि प्रभोस्तस्थिवान् ॥ ६६ ॥
 तदाप्रभृति बालेऽस्मिन्नस्य प्रीतिरवर्धत
 गुणिन्येव गुणज्ञानां पक्षपातो न पामरे ॥ ६७ ॥
 शौर्योदार्यसमायुक्तं तं दासं विनयान्वितं
 उदीचीं प्रेषयामास ससैन्यं राजकार्यकृतम् ॥
 सिंदेनामधरो ज्योतिःपादद्वन्द्वनिषेवकः ॥
 उदीचीं स दिशं जित्वा सर्वं राज्ञे करं ददौ ॥ ६८ ॥

राणुर्वीरो दारितारातिराशिदीता दीनप्राणिरक्षाप्रवीणः ॥

वीणावाद्यारञ्जितस्त्रान्तवृत्तिर्दृष्टिर्वृत्त्याहीनविप्रेष्यकार्पातम् ॥ ६९ ॥

गोत्रं यस्येति सुगोत्रः तं प्रभुं निग्रहानुग्रहसमर्थम् । द्विजराजो यः बाजिनामा
 सचिवः प्रधानः तं आगत्य सिषेवे सेवितवान् ॥ ६४ ॥

प्रधानेति । प्रधानानां अधिपतिः बाजिराजः एकदा एकस्मिन् दिवसे रात्रौ
 नृपस्य शाहोः गृहान् प्रासादं अगात् । सः बालकः अस्य बाजिराजस्य उपन-
 ह्येते ते उपानहौ पादत्राणे । उपपूर्वात् नहबंधने अस्मात्किप् दीर्घश्च । प्रगृह्य
 बहिः तस्थौ ॥ ६५ ॥

उरइति । सचिवानां अधिपः बाजिराजः दृढतरं यथा स्यात् तथा उरसि धृते
 सुपादुके येन तं उरोधृतसुपादुकं चिरं शयानं बालं विलोक्य ते पादुके समुपहर्तुं
 यदा न शशाक तदा बलवता बलिष्ठेन अन्येनेत्यर्थः । समुत्थापितः अतिप्रयासेन
 मन्याधः करं दत्वा उत्थापित इत्यर्थः । सः शिशुः ते पादुके प्रभोः पुर एव
 नत्वन्यत्र निधाय स्वयमपि पुरः तस्थिवान् अतिष्ठत् ॥ ६६-६७ ॥

दक्षिणस्यां करवीरसमीपे स्थिता कुलेदेवता ज्योतिः ॥ ६८ ॥

राणुरिति । दारिताः अरातीनां शत्रूणां राशयोयेन स दारितारातिराशिः दाता
 दीनाः ये प्राणिनः तेषां रक्षायां रक्षणे प्रवीणश्चतुरः वीणारूपं यद्वाद्यं तेन आसमं-
 ताद्रेजिता स्वांतस्य मनसः वृत्तिः येन तथोक्तः एतेन गानकलाभिज्ञ इति दर्शितं ।

३१. उरोधृतपदत्राणः शिरयेनिद्राविमोहितः । प्रधानस्तादृशं दृष्ट्वा हस्तात्ते हर्तुमुद्यतः ।
 नैवाशक्नोद्यदांतु यत्नेनोत्थापयच्छुम् । उरिथतः स प्रधानस्य स्थापयामास ते पुरः ॥”
 पा० भे०. ३३. अधिकोयं श्लोकः कचित् । ३४. शिदे इत्यभिधायुक्तो वीरवर्यः स शूद्राद्
 पा० भे०. ३५. ‘मारिताः’ पा० भे०.

जित्वा सर्वामुत्तरां तारितस्त्रः स्वीयाचारैश्चारुद्वीर्घदर्शी
कीर्तिं भूमौ राजसिंहस्य तस्य तन्वन्नासीदुत्तरस्यां स तस्याम् ॥ ७० ॥
तस्माज्जज्ञे माधवो वीरवर्यो योऽसौ सर्वं भूतलं निर्जिगाय ॥
स्लेच्छान्द्रूणान्बर्बरान्दुर्बिनीतान्हत्वा राज्यं कण्टकोनं चकार ॥ ७१ ॥
कामादीनामान्तराणां रिपूणां शास्ता हन्ता बाह्यशत्रुव्रजस्य ॥
स्त्रीयैः स्वच्छैर्यः प्रतापैर्विरेजे भूमावस्यां राजकीर्तिं वितन्वन् ॥ ७२ ॥
तस्मिन्वंशे तादृशो नैव जज्ञे कश्चिन्नैवं जायते वा कदापि
स्नानं पानं जान्हवीवारिणो यो नित्यं चक्रे दूरदेशस्थितोऽपि^{३६} ॥
यदीयपाणिस्थितखड्गधारां मन्येऽतुलां कल्पलतां यतः सा ॥
मर्त्यान्मर्त्यान्विदधाति शत्रून्कुप्येतरञ्चापि धनं प्रसूते ॥ ७३ ॥

नारिभिः परनारीभिः पृष्ठं स्पृष्टमुरःस्थलम् ॥

अदर्शि गोपवनिताप्रियभक्तस्य यस्य च ॥ ७४ ॥

यदीयकरगा खड्गधारा भागीरथी ध्रुवम् ॥

पापा अपि परे यस्याः स्पर्शनाद्यान्ति दिव्यताम् ॥ ७५ ॥

राणुर्नाम वीरः वृत्त्या उपजीविकया हीनेषु विप्रेषु वृत्तिं उपजीविकां अकार्षात्
कृतवान् ॥ ६९ ॥

जित्वेति । स्वीयैः स्वकीयैः आचारैः आचरणैः कर्मभिरिति यावत् । तारिताः
स्वे स्वकीयाः येन तथोक्तः चारा एव इक् यस्य । दीर्घं पश्यतीति दीर्घदर्शी सः
राणुर्नाम वीरः तस्य शाहोः तस्यां उत्तरस्यां कीर्तिं तन्वन् विस्तारयन् सन्
आसीत् ॥ ७० ॥

अथ तदीयं वंशं तद्वंश्यानां चरितं चासमाप्तेराह । तस्मादिति । तस्मात्
माधवः जज्ञे । कण्टकैः शत्रुभिः ऊनं कण्टकोनं चकार कृतवान् ॥ ७१ ॥
कामादीनामिति । अन्तेर शरीरे भवाः आन्तराः तेषां कामादीनां शास्ता ।
बहिर्भवाः बाह्याः ये शत्रवः तेषां व्रजस्य हन्ता । शेषं सुगमं ॥ ७२ ॥

अथ माधवमेववर्णयति यदीयेत्यादिभिः षड्भिः । यदीयेति । अहमित्येषः
गं अनुपमां यदीयपाणिस्थितखड्गधारां कल्पलतां मन्ये यतः सा मर्त्यान् शत्रून्
गान् देवान् विदधाति । कुप्येतरञ्चापि धनं प्रसूते सः माधवः वीरराट् जयतीति
शान्वयः ॥ ७३ ॥

नारिभिरिति । अरिभिः गोपवनिताप्रियः श्रीकृष्णः तस्य भक्तस्य यस्य भूपतेः
४६३ नादर्शि न दृष्टं । परेषां अन्येषां नारीभिः उरस्थलं न स्पृष्टं ॥ ७४ ॥

यदीयेति । यस्या यं यदीयः यदीयश्चासौ करश्च यदीयकरः यदीयकरं गच्छतीति

३६. अधिकोऽयं श्लोकः क्वचित् ।

यस्मिंस्तुरङ्गमधिरोहति देवराजः
 प्रस्थापयत्यखिलयानवराणि सद्यः ॥
 दिव्याङ्गना अपि विभूषणभूषिताश्च
 माल्यानि कल्पतरुजानि महाधनानि ॥ ७६ ॥
 यस्मिन्खड्गकरे तुरङ्गमगतेऽसंख्याश्ववाहैर्युते
 स्वस्थानं प्रविहाय निर्गतवति प्रद्योतनः कपते ॥
 शत्रूणां निचयः स्वमण्डलयुतः शेषोऽपि पातालके
 राजाधीश्वरवन्द्यवन्दितपदद्वन्द्वं द्विजस्वस्तरौ ॥ ७७ ॥
 युद्धे योऽर्जुनवाद्रिपौ रविजवदाने तु गन्धर्ववद-
 वित्ते यक्षकुलेशवज्जनकवद्दीने नये धर्मवत् ॥
 पत्न्यां चापि गिरीशवद्वितरणे यः कर्णवत्काव्यवद्
 बुद्धौ भूपवरचितो विजयते श्रीमाधवो वीरराट् ॥ ७८ ॥

यदीयकरगा खड्गधारा भागिरथी ध्रुवं मन्ये । यतः पापा अपि पापवंतोऽपि परे
 शत्रवः यस्याः स्पर्शनात् दिवि भवाः दिव्याः दिव्यानां भावः दिव्यता तां देवत्वं
 यांति गच्छन्ति ॥ ७५ ॥

यस्मिन्निति । यस्मिन् माधवे तुरंगं अधिरोहति सति देवराजः इंद्रः अखिलानि
 यानि यानवराणि विमानानि तानि विभूषणैः विभूषिताः दिव्याङ्गनाः अप्सरसः
 महाधनानि माल्यानि पुष्पाणि सद्यः तत्कालं प्रस्थापयति । अयं पलायमानं दीनं
 शरणागतं च न हन्ति समरे अग्रतः युध्यमानमेव हन्ति तस्मादिन्द्र एतेन हतान्
 वीराणामानयनार्थं विमानादीनि प्रेषयतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥

यस्मिन्निति । राजाधीश्वराणां वंदाः तैः वन्दितं पादपद्मं यस्य तस्मिन् इंद्रः ।
 स्वस्तरौ कल्पवृक्षे असंख्याश्ववाहैर्युते खड्गकरे तुरंगमगते यस्मिन् खड्गधारा
 स्वाश्रितदेशं प्रविहाय प्रस्थितवति सति प्रद्योतनः सूर्यः । प्रद्योतनो दिनमार्गं रि-
 त्यमरः । कपते स्वमण्डलभयादिति भावः । स्वमण्डलयुतः शत्रूणां निचयः कपते ।
 कोशसैन्यादिराहित्यादिति भावः । पातालमेव पातालकं तस्मिन् पातालके । स्वार्थ-
 कः । शेषोऽपि कपते । असंख्यातसैन्यभारादिति भावः ॥ ७७ ॥

युद्धे इति यः युद्धे अर्जुनेन तुल्यं अर्जुनवत् । तेन तुल्यं क्रिया चेद्वातिरेति
 बति प्रत्ययः । एवमग्रेऽपि । रिपौ रविजेन तुल्यं रविजवत् यमवत् गानेतु । गन्धर्ववत्
 वित्ते यक्षकुलेशवत् कुबेरवत् दीने जनकवत् नयेधर्मवत् पत्न्यां चापि गिरीशवत्
 सांबवत् वितरणे दाने कर्णवत् यः बुद्धौ काव्यवत् शुक्रवत् भूपवरैः अर्चितः सः
 श्रीमाधवः वीरराट् जयति ॥ ७८-७९ ॥

गुणेषु लुब्धाः सकलाः कलास्तं सिषेविरे दास्यमुपेत्य भूपम्
संपत्तिरेन युवतीव भेजे रुष्टा विपच्छत्रुगृहे जगाम ॥ ७९ ॥
तत्सूनुहरिर्नन्दनेन सदृशः शीलेन धर्म्येण यो
धर्मं भूपवरं जिगाय यशसा यः पूरयामास गाम् ॥
यः शत्रुव्रजकक्षमक्षतयशा युद्धेऽदहद्रूपराट्
श्रीमान्दौलतनामभाभिजयते राजाधिराजः सुधीः ॥ ८० ॥
तन्मन्त्री शशिवंशभूषणमणिः श्रीकृष्णपादार्चन-
प्राप्तश्रीः श्रिततापवारणचयप्रध्वंससिंहः सुधीः ॥
विद्वद्भयमनोगतार्थरचनासंपूर्तिकल्पद्रुमो
दीनांधादिदयापरो विजयते शिष्टाग्रणीर्धार्मिकः ॥
कीर्त्या येन महीतलं कवलितं भूत्याऽखिलं भूतलं
दानेनाखिलविप्रमंडलमथो शत्रुः प्रतापानलैः ॥
देहः पुण्यचयेन बुद्धिसचिवो ज्ञानेन चालिंगितः
सोयं दौलतराजमन्त्रिमहितः शिष्टाग्रणीराजते ॥
वाचं कल्पलतां मन्ये यदीयां यन्मुखोद्गता ॥
स्वर्णराशीन् रूप्यराशीन् रत्नराशीन्फलत्यलम् ॥
सहस्रशो द्विजा यस्य गेहे पायससंयुतान् ॥
लङ्घुकान् मण्डकान्नित्यं भुजते तुष्टमानसाः ॥*
सोऽयं यन्त्रवराड्यनिर्जितरिपुव्रातो व्रती घोटकि-
व्राजापूरितभूतलोऽखिलमहीदेवालिकल्पद्रुमः ॥
दीनान्धव्रजपालनोऽहितमहाखड्गोऽवनीपालको-
ष्णीषोद्वर्तिसुमाख्यराजितपदो वर्वाति सर्वोपरि ॥ ८१ ॥

तदिति । हरेः इंद्रस्य यः नंदनः पुत्रः अर्जुनः तेन सदृशः । यद्वा हरेः सूर्यस्य
नंदनेन कर्णेन सदृशः । यद्वा हरेः विष्णोः नंदनेन मदनेन सदृशः । यद्वा हरेः इंद्रस्य
नंदनेन जयतेन सदृशः । यद्वा हरेः वायोः नंदनेन भीमेन हनुमता वा सदृशः । यद्वा
हरे चंद्रस्य नंदनेन बुधेन सदृशः । यद्वा हरेः यमस्य नंदनेन धर्मेण सदृशः ।
यद्वा हरेः इंद्रस्य नंदनेन वालिना सदृशः । यद्वा हरेः सूर्यस्य नंदनेन सुग्रीवेण
सदृशः धर्मादनपेतं धर्म्यं तेन धर्म्येण शीलेन । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते इति यत्प्रत्ययः ।
कक्षं तृणं । गां पृथिवीं । गौर्भूमिरचलानंतैत्यमरः । अर्कमर्केटमंडूकविष्णु-
वासववायवः । तुरंगसिंहशीतांशुयमाश्च हरयो दश । शेषं स्पष्टं ॥ ८० ॥

सोयमिति । यंत्रवराणि तोफाः घोटकिनो अश्वारोहः । माख्यानं मालाः । वर्वाति ।

* चत्वारः श्लोकाः अधिकाः एकचित्

कन्या चाप्यखिला बल्लोत्तमतमा बालाभिधा राजते
 विद्रत्कल्पलता सुशीलमहिताऽहर्ह्यां विजिग्ये कृतैः ॥
 कार्यैर्या यवनान्गिपूत्रिजमतिप्रौढाजयत्साधुना
 ह्यास्ते गालवदुर्गमत्र निकषा भ्रातापि तत्रैव सः ॥ ८२ ॥
 स्वाहाग्नेर्महिषी यथा सुरपतेः पत्नी शची वा गुरो-
 स्तारा वा जनकात्मजा रघुपतेः कृष्णस्य वा रुक्मिणी ॥
 शंभोः शैलसुताथवाखिलगुरोर्विष्णोः पयोधेः सुता ॥
 श्रीमद्दौलतनामराजमहिषी सा बायजाख्या तथा ॥ ८३ ॥
 हिन्दुः सिन्धुसुताप्रियांग्रिकमलद्रन्द्रार्चनावापित-
 श्राः संपद्गरमानिताखिलमहीदेवो नृपेन्द्राधिपः ॥
 उद्यद्दण्डनिपातपातितसुदुर्वृत्तव्रजो वीरपो
 भ्रातास्या अपि राजते जनिमतां मान्यो वदान्याग्रणीः ॥ ८४ ॥
 कर्णं सवर्णं तरुमप्यनल्पं कल्पं न मन्येऽर्थिजनार्थितं यौ ॥
 अयच्छतां यच्छति यद् द्विजेभ्यो यो याचितं याचितमप्यनल्पम् ॥ ८५ ॥
 नलरामयुधिष्ठिराः पुरा त्रियुगीवाडवकामपूरकाः ॥
 इह दानपतेरभावतो द्विजदैव्ये सति यः समुद्यतः ॥ ८६ ॥
 अयं कल्पद्रुमः सा हि कल्पवल्ली मता मम ॥
 उभावपि सुपुत्राभ्यां फलतो द्विजहेतवे ॥ ८७ ॥
 विश्वं ब्रह्मतया सर्वं पश्यन्तावपि लोकवत् ॥
 व्यवहारदशायां यौ क्रीडतां तौ सुतैः सह ॥ ८८ ॥
 इति श्रीशिवकाव्ये पुरुषोत्तमविरचिते दशमश्चमत्कारः

वृत्तं तदीयं स निशम्य राजा बल्लालसंज्ञं सुतमस्य वीरम् ॥
 आनीय तातादधिकं गुणौघैश्चक्रे प्रधानं महितं हितं तम् ॥ १ ॥
 यङ्गुलुङ्गन्तमिदं लटो रूपं ॥ ८९ ॥

अभितः परितः इत्यादिना निकषायोगे द्वितीया ॥ ८२-८८ ॥
 ॥ इति श्रीशिवकाव्यव्याख्यायां स्वयंकृतायां दशमश्चमत्कारः ॥

वृत्तमिति । सः राजा शाहुः तस्य इदं तदीयं बाजिराज-संबन्धि
 वृत्तं परलोकगमनरूपं निशम्य श्रुत्वा अस्य बाजिराजस्य सुतं वीरं गुणौघैः
 तातात् अधिकं अतएव महितं पूजितं हितं हितकर्तारं तं बल्लालसंज्ञं आनीय
 प्रधानं चक्रे । मुख्यप्रधानाधिकारं दत्तवानित्यर्थः ॥ १ ॥

बल्लालनामा ललितैर्वचोभिर्दमेन शांत्या विनयेन भूपम् ॥
 अतोषयद्दीनजनप्रपालं भूगलसंचार्चितपादपीठम् ॥ २ ॥
 पितृव्यपुत्रेण सदाशिवेन वीराग्रगण्येन समन्वितः सन् ॥
 चकार सर्वं नृपकार्यजातं राजापि चिंतारहितो बभूव ॥ ३ ॥
 राजाधिराजोऽपि गुणान् समीक्ष्य प्रधानवर्गस्य सतां मतस्य ॥
 मेने मनस्येवमयं मदीयं राज्यं स्वतातादधिकं हि रक्षेत् ॥ ४ ॥
 प्रधानपोऽसौ निखिलाः प्रजाः स्वा अपालयद्वाजनिदेशकारी ॥
 वैरी न चासीदिह कश्चनास्य क्षोणीतले राजविवर्धितस्य ॥ ५ ॥
 द्विजातयस्तस्य गुणज्ञतां तामाकर्ण्य विद्याभ्यसने प्रवृत्ताः ॥
 भटा अपि प्रोद्धतश्च शिक्षाः कलाधराश्चापि कलाः प्रपेदुः ॥ ६ ॥
 राजा प्रजारंजनकृत्प्रधाने मुख्ये समाधाय स राज्यभारम् ॥
 तस्मिन् गताधिर्हरपादपद्मसमर्चने सादरतां दधार ॥ ७ ॥
 सप्तरतः पुण्यपुशुमुपेत्य प्रासादत्रयं विहिते स्वपित्रा ॥
 महेंद्रधिष्ये मघवानिव स्वाः प्रजा अवन् विप्रपतिः स रेमे ॥ ८ ॥
 तस्मिन् प्रधाने सति भारतेऽस्मिन् प्रजा अमन्यंत भुवं दिवं ताः ॥
 प्रधाननाथं तु बिडौजसं तं भूपं रमावल्लभभागभाजम् ॥ ९ ॥
 पुण्याभिधेया नगरी विधेया अमरावतीवेति जगाद यत्तत् ॥
 कृत्वा गते स्वः पितरि ह्ययं तु ततोधिकां तां विदधे पुरां स्वाम् ॥ १० ॥
 नन्दालेति । दमेन बाह्येन्द्रियनिग्रहेण शांत्या अंतरिन्द्रियनिग्रहेण ललितैः मनोहरैः
 वचोभिः भूपं अतोषयत् ॥ २ ॥
 पितृव्येति । पितृव्यस्य चिमाजीनाम्नः पुत्रेण ॥ ३ ॥ राजेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
 राजेति । गतः आधिर्मानसी व्यथा यस्मात् स गताधिः । पुंस्याधिर्मानसी
 व्यथेत्यनुरः ॥ ७ ॥
 सप्तरत इति मघवानिव इन्द्र इव रेमे अवन् रक्षन् सन् ॥ ८ ॥
 तस्मिन्निति । ताः प्रजाः तद्देशीयाः लोकाः अस्मिन् भारते खंडे तस्मिन्
 बल्लाले प्रधाने सति भुवं दिवं अमन्यंत । प्रधाननाथं तु बिडौजसं इन्द्रं अमन्यंत ।
 तं शङ्कु रमावल्लभभागभाजं विष्णुवंशभाजं अमन्यंत ॥ ९ ॥
 पुण्याभिधेति । इयं पुण्याभिधा नगरी अमरावती विधेया कर्तव्या इति यत्
 जगाद तत् कृत्वा पितरि बाजिराजे स्वः स्वर्गं । स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवात्रिदशा-
 ल्या इत्यमरः । गते सति अयं बल्लालः तां स्वां पुरां ततः अमरावत्याः अधिकां
 विदधे चकार ॥ १० ॥

दृष्टाः पुष्टा रत्नहाराभिमृष्टा दृष्टा लोकैः कौतुकाद्दृष्टाः शिष्टाः ॥
 यांत्यायांति प्रत्यहं राजगेहादस्यां कार्ये सन्नियुक्ता नृयानैः ॥ ११ ॥
 दरिद्रशब्दार्थभवानुभूतिं यस्यां वसन् कोऽपि जनो न लेभे ॥
 हेमादिरूपं प्रतिपद्य लक्ष्मीर्गृहे गृहे क्रीडति यन्नितांतम् ॥ १२ ॥
 रसालैस्तमालैस्तथा नारिकेलैः सुरंभाकुलैः पूगपेतैश्च युक्ताः ॥
 अपश्यन् यदुद्यानमाला विशाला नरा दृष्टिमंतस्त एवेति मन्ये ॥ १३ ॥
 निश्येव चंद्रः कुमुदौघमेव विकासयत्येष मुखाब्जजातम् ॥
 यदीयनारीवदनंदवस्तु नक्तं दिवं पश्य विकासयंति ॥ १४ ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं वा लभते यत्र धनं वणिक् च मूल्यात् ॥
 कृतविदामहीसुरः सुवर्णं प्रतिवर्षं लभते यथेष्टमेव ॥ १५ ॥

अथ ततोधिकां तां विदधे पुरीं स्वामित्युक्तं तदेव आधिक्यं सप्तदशभिः श्लोकैः-
 राह दृष्टा इत्यादिभिः । दृष्टाः नित्यं धनलाभादिति भावः । अतएव पुष्टाः ।
 रत्नानां हरैः अभिमृष्टाः युक्ताः । अतएव लोकैः कौतुकाद्दृष्टाः स्वस्य तथा-
 त्वाभावदिति भावः । लोकेषु जनेषु शिष्टाः उत्तमाः राजाश्रितत्वादिति भावः । कार्ये
 राजकार्ये सन्नियुक्ताः नराः यस्यां नगर्यां राजगेहान् नृयानैः शिबिकाभिः प्र-
 दिने दिने यांति गच्छंति आयांति आगच्छंति ॥ ११ ॥

दरिद्रेति । दरिद्रशब्दस्य योर्थः तस्मात् भवा या अनुभूतिः तां दारिद्र्यमित्यर्थः ।
 शेषं स्पष्टं ॥ १२ ॥

रसालैरिति । ये नराः रसालैः आम्रैः तथा तमालैः नारिकेलैः शोभनैः पुष्पाणां
 कदलीनां कुलैः पूगानां क्रमुकाणां पेतैः बालैश्च युक्ताः विशालाः विस्तीर्णाः यस्याः
 उद्यानानि यदुद्यानानि यदुद्यानानां मालाः पंक्तीः अपश्यन् त एव दृष्टिमंतः इत्यहं
 मन्ये । तेषामेव दृष्टेः साफल्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥

निश्येवेति । एषः चंद्रः निश्येव न तु दिवेति भावः कुमुदानां कैरवाणां ओघं
 संघमेव न त्वन्यसरोजसंघमिति भावः । विकासयति । यस्याः इमाः यदीयाः । सर्व-
 नाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः । एवमप्रेषि । यदीयाश्च ता नार्यश्च यदीयनार्यः यदीय-
 नारीणां वदनानि त एव इदं वस्तु नक्तं दिवं रात्रिदिवं । अचतुरेत्यादिना निगतिनात्
 साधुत्वं । मुखाब्जानां जातं जातिस्तां । जातं जात्योघजन्मसु इत्यमरः । विका-
 सयंति पश्य ॥ १४ ॥

द्विगुणमिति । किंच यत्र यस्यां नगर्यां वणिक् मूल्यात् धनात् द्वौ गुणौ आवृत्ता
 यस्येति द्विगुणं वा अथवा त्रिगुणं वा चतुर्गुणं प्रारब्धानुरूपमित्यर्थः । धनं लभते न तु
 कदाचिदपि मूल्यानूनमिति भावः । कृतविदः महीसुरः ब्राह्मणः वर्षे वर्षे इति

२. 'दिवानिश' 'रात्रिदिव' इति वा पाठः

श्रवो मुकुन्दस्य सखे दिगंतारूढं तथासि त्वमपि श्रवो मे ॥
 सख्यं तवानेन भवेत्तु मुख्यं गुणेन नाम्ना पयसोरिवेह ॥ ११४ ॥
 धत्से यत्किल कुण्डलं वससि यच्चांगेषु नेत्रांकतो ।
 यच्चैकांततया खलान् समुदितान् संसेवसे कौरवान् ॥
 तत्कर्णं प्रतिभासि कर्ण इव मे नाम्ना गुणैः सर्वथा ।
 तद्राधाप्रियसाधको भव नरस्तोत्रप्रबधास्त्यज ॥ ११५ ॥
 या किन्नरोपज्ञमनेकरागा समूर्च्छना या स्वरभावयुक्ता ॥
 तां गीतिकां कर्ण विहाय दूरं शृणु त्वमेताः पुरुषोत्तमस्य ॥ ११६ ॥
 युक्तं विरक्तः खलु विश्वदेवश्रुतोत्तरागर्भभवः परीक्षित् ॥
 ददर्श विष्णोः श्रवणं तदादौ प्रत्यगद्वाशिस्थो भजनस्य मध्ये ॥ ११७ ॥

भगवदशः श्रवणमात्रं कुरु ततस्तुभ्यं तद्विनान्यत् किमपि न रोचतेति कविः
 स्वकर्णमभ्यर्थयते श्रवण इति यथा पयः पयइति नाम्ना माभुर्यादिगुणेन च दुग्ध-
 जलयोर्मुख्यं सख्यं तथा हे श्रव कर्णं तवापि मुकुन्दश्रवश्च स्यात् यशोऽपि
 दिगंतारूढं त्वापि दिशः देवतात्वेन अंतः रूढः यस्मिन् तथोक्तं रोरीति
 लोपेदेति दीर्घः ॥ ११४ ॥

धत्स इति कुण्डलं कर्णवेष्टनं तदेव सहजं च अंगेषु प्रतीकेषु देशविशेषेषु च
 नेत्रांकतः नयनसमीपे नेत्रं नायकस्तस्यांकं चिह्नं तेन प्रभुत्वेनेत्यर्थः खमाकाशं
 लंघति गृह्णाति तयोक्तास्तद्गुणत्वादुद्धृताश्च समुदितानुच्चारितान् उदयं गतांश्च कौर-
 वान् सुयोधनादीन् कौ श्येव्यां रवान् शब्दान् राधाप्रियः कृष्णो राधायाएतन्नाम्याः
 कैवर्तकुटुंबिन्याः इष्टं च तथा हि कर्णः पालितोऽभूत् नरो मनुजोऽर्जुनश्च ॥ ११५ ॥

कदाचिदापातरमणीयत्वेन प्रवर्तिष्यसे तत्राह योति । किन्नराः देवगायकविशेषास्ते
 उपज्ञा आद्यज्ञानं यस्याः स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि उपज्ञोपक्रममिति नपुंसकत्वं अनेके
 रागाः भैरवरामकल्यादयो यस्यां मूर्च्छना एकविंशतिः सप्तस्वराणां प्रत्येकं ग्रामत्रयं
 स्वराः षड्जादयः सप्त तेषां सत्ता यस्यां भगवद्गीतास्तु पुरुषोत्तमोपज्ञं वैराग्यापादि-
 काः मोहविश्वसिन्यश्च स्वर्गप्राप्तिकाश्च किन्नरो देवगायकः कुत्सितनरश्च रागो
 विष ॥ ११६ ॥ रामकल्यादिश्च मूर्च्छना मोहः एकविंशतिश्च स्वरित्यव्ययं स्वर्गवाचि
 तदभावः षड्जादिसत्तांचेति ॥ ११६ ॥

यत्परीक्षितद्विरगुणश्रवणमेव चकार तदुक्तमित्याह युक्तमिति । विश्वस्य देवो
 नाथो हरिस्तेन श्रितो यः उत्तराया गर्भस्तत्र भवः 'अश्वत्थाम्ना प्रयुक्तं ब्रह्मास्त्रं
 भगवान् गदापाणिगर्भस्यः सन् निवार्य परीक्षितद्रक्षणं कृतवानिति' भागवते प्रत्यग्-
 शि स्वरूपज्ञाने स्थितः भजनस्य मध्ये विष्णोः श्रवणमेव ददर्शेति युक्तं विश्वैः
 देवैः श्रिता देवतात्वेन सा उत्तरा उत्तराषाढा तत्रस्थः प्रत्यक् पराचीना या दृक्

अथकीर्तनं ॥ स्त्रीर्चितापि मनोभवं वितनुते तस्मान्निधिः किंपुन-
स्तस्मिन् सत्यपि नित्यदा नु जपति श्रीरामरामेति यः ॥
साधोस्तस्य महेश्वरस्य न पुरः स्थातुं समर्थः स्मरो ।
नूनं दर्शयितुं जनानिति भवोऽभूदर्थनारीनटः ॥ ११८ ॥
सत्त्वप्रधानानि जगाद यास्को नामानि गीतासु तु वासुदेवः ॥
सत्त्वं सुखे संजयतीत्यबोचन्नामैव तस्मान्महते सुखाय ॥ ११९ ॥
भो मानवा नाम वदध्वमुच्चैस्ततो भवेज्ज्ञानमतीव शुद्धम् ॥
सुप्रत्ययोस्मादविशेषतः स्यादिति प्रतिज्ञां कुशते ह्यनंतः ॥ १२० ॥
मंथानं स्वधिर्यं विधाय भगवानास्नायरस्नाकरं ।
निर्मथ्यासकृदुज्जहार गिरिशो रामेति रत्नोत्तमम् ॥
तद्यस्याधिगलं विराजति महाभागाय दिव्यात्मने ॥
तस्मै धन्यतमाय न स्पृह्यतां किं मुक्तिपण्यागना ॥ १२१ ॥

श्रीरामनाम्नः कथनेन मर्त्यो हृष्टोपि भिन्नात्मकतां विहाय ॥

ऐक्यं समेतीति वितर्कयेऽहं यन्मा कुजन्माऽजनि नाकुजन्मा ॥ १२२ ॥

दृष्टिस्तत्र तिष्ठति तथा भूतश्च विष्णुदेवताकं श्रवणमेव भजनस्य नक्षत्रजनस्य
मध्ये पश्यति प्रथमोपनत्वात् भविष्यादिनक्षत्राणि हि शुशुमारचक्रे स्थितानि
प्राग्गच्छन्ति ॥ ११७ ॥

अथ कीर्तनं । तत्र नाम्नः प्राधान्यात्तदेवस्तुवन्नादौ नाम कामं जयतीत्याह स्त्रीति
साधोः सतो महेश्वरस्य महासमर्थस्य शिवस्य च यथा मम स्त्रियमधार्गे वक्तो-
ऽपि नामकपप्रभावात्स्मरोऽप्रतः स्थातुं न शक्तोऽभूदेवं नाम संकीर्तयितुरपीति
दर्शयन् ॥ ११८ ॥

सत्त्वप्रधानानीति 'भावप्रधानमाख्यातं सत्त्वप्रधानानि नामानि'ति यास्को नाम
ऋषिर्नैरुक्तभाह यतो नाम सत्त्वप्रधानं सत्त्वं च सुखकारणं तस्मान्नामैव सुखाय
करुणत इति ॥ ११९ ॥

नाम ज्ञानप्रापकमित्याह भोइति वदध्वं भासमाना ब्रूते भासमानोपसंभाषेत्यात्मं । इदं
सुप्रत्ययः सम्यक् ज्ञानमविशेषतः स्त्रीशूद्रागामपीत्यर्थः न केवलं ब्राह्मणानामेवेत्यनंतः
क्षोषावतारः पतंजलिरेकवचनमुत्सर्गतः करिष्यामीति नाम्नः प्रातिपादिकमात्रात्सुप्रत्य-
यैकवचनं विधत्तइति ॥ १२० ॥

नाम्नामुक्तिर्भवतीत्याह मंथानमिति मंथानं मंथनदंडं दिव्यात्मने दिव्यदेहाय धन्य
तमाय धनेहतुर्धन्यस्तदतिशयवते च ॥ १२१ ॥

श्रीरामेति भिन्नात्मकतां द्वैतं भिन्नपदतां च ऐक्यमैकैतमेकपदतां च ना नरः

बाहिष्कृतः स त्रिज्ञो यो हि गोत्रपराङ्मुखः ॥
 धर्मोऽप्यस्य न संसिद्ध्येत्कैवल्यं तु कुतस्तारम् ॥ १२३ ॥
 बहुदोषभ्रष्टोपतापशान्तिं तनुतेऽतर्विकृतिं परामकुर्वत् ॥
 कलयेऽहमये जगत्त्रयेऽस्मिन्परमं नामरसायनं तदेकम् ॥ १२४ ॥
 यो घातुकोऽप्यघोऽपि स्यात्कृष्णकण्डो यदृच्छया ॥
 निर्भिद्य मूर्धसोमानं स तत्सायुज्यमाप्नुयात् ॥ १२५ ॥
 अंग श्रीराममातः स्रष्टृमृतरसो नामनामा स्तनोऽयम् ॥
 त्वयस्तेऽस्यानवद्यः कम इह परमं विस्मयं नस्तनोति ॥
 बालानेवाद्रिजान् यो जनयति न सुखं केवलं सेवमानान् ॥
 यत्प्रोढान्सद्विजानप्यतितरलयते सद्रसेनातितप्तान् ॥ १२६ ॥
 श्रीरामनाममाधुर्यत्वादसंभृतचेतसाम् ॥
 मृद्धीकारसरूपं तु भाति तुच्छतमं भुवि ॥ १२७ ॥

कुत्सितजन्मा नाकुर्वन्मीकं तस्माज्जन्म यस्य स बाल्मीकिरित्यर्थः ना कुजन्मेति
 पाद्विभ्रामतया स्थितं तस्मात्कुजन्मेत्येकपदमभूत् ॥ १२९ ॥

नामपराङ्मुखं निंदति बहिरिति गोत्रं नाम ज्ञातयश्च ॥ १२३ ॥

बहुदोषेति बहुदोषविशिष्टसंसारन्यपतापः संतापो बहवः प्रबला ये दोषावा-
 तादयस्तेभ्य उत्पन्नो य उपतापो रोगः विकृतिसद्वृद्धं स्वधर्मत्यागादिकं रोगांतरं च
 नाम रसायनं आमरसायनं न भवति तच्च आमं रसायनं सेवितमुद्दिष्टरोगं धारयेद्वा
 नवेति संशयएव परं रोगांतरमवश्यमुत्पादयेदिति तादृगिदं न भवति ॥ १२४ ॥

यो घातुक इति घातुकः हिंस्रः अघः पाप्यपि यदृच्छया कृष्ण कृष्ण कृष्ण इति
 उद्घोषयेद्ब्रह्मरंध्रभेदपुरःसरं कृष्णसायुज्यमाप्नुयात् यथा कृष्णं निघांसुरघासुरः
 कृष्णकंठत्वेन मूर्धानं भित्त्वा तत्सारूप्यं गतः 'अघासुरः सर्वरूपः कृष्णनिघांसया
 मुखं व्यादाय वने स्थितः गोपाशिशुषु गम्धरधियांतः प्राविष्टेष्वपि कृष्णं प्रतीक्षमाणो-
 ऽभूत् भगवता तज्ज्ञात्वा तत्कंठं प्रविश्य शरीरं वर्धयित्वा तत्कंठनाम्नरोषः कृतः
 अयं प्राणरोधे जायमाने मूर्धानं भित्त्वा तत्सायुज्यमापेति' भागवते ॥ १२५ ॥

नामैदं सदप्यतिमधुरमित्याहागेति अंगेति संबोधने अमृतरसो दुग्धरसो
 मोक्षस्य इत्यो वक्षसि भवः प्रियश्च क्रमः परिपाटी बालान् शिशून् ज्ञानिनश्च
 अद्रिजान् दंतरहितान् शूद्रादींश्च सद्रसोऽक्षरसो ब्रह्मरसश्च । सद्विजान् दंतबहि-
 तानुत्तमद्विजान्तरादादींश्च ॥ १२६ ॥

श्रीरामेति मृद्धीका द्राक्षा तस्या यो रसस्तस्य रूपं तुच्छं भासते यतस्तत् मृदो-
 बीकारो विकारस्तत्स्वरूपं 'उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये ददुर्लभमिति' पाक्षिको दीर्घः
 परिहारवत् ॥ १२७ ॥

श्रीरामनाममाधुर्यत्वादसंभृतचेतसाम् ॥
 शर्करां वा सुधां वापि परार्थत्वेन मन्वते ॥ १२८ ॥
 मन्ये वेदरसालजं फलमिदं रामेति नामेशितु-
 र्युद्धं गूढरसं तु तत्प्रथमतस्तत्रानुतापे सति ॥
 रागोस्मिच्छनकन्देत्यथ महामोदोद्विग्नानुद्विग्न-
 श्लोक्षे चोषितमात्र एव सहसा श्रोतव्यतः सद्रसः ॥ १२९ ॥
 न द्विषन्ति ग्रहाश्चंद्रमेव दोषाकरोऽपि सन् ॥
 माहात्म्यमेतच्छ्रीरामनामसंसर्गसंभवम् ॥ १३० ॥
 चंद्रो वै परदारधर्षणरतो नक्षत्रमार्गस्थितो ॥
 नित्यं क्षीणतनुः कलंककलुषो दोषाकरोऽतर्जडः ॥
 ईदृक् सन्नपि यच्च राजपदवीमाकूटवाग्माप्रतम् ॥
 सोऽयंशमपदप्रसंगमाहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ १३१ ॥

श्रीरामेति शर्करां सितां सुधामृतं परार्थत्वेनान्यवाचकत्वेन मन्यते ननु प्रसिद्धं
 शर्करामृतवाचकत्वेन शर्कराचूर्णं दृषत् सुधा चूर्णं ॥ १२८ ॥

ननु नामैतादृक् मधुरं चेदनुभवाकूटं कृतो न जायते नहि माधुर्याभिज्ञः
 कश्चिद्गूढशर्करादिकं परित्यज्य तत्कार्यकारित्वेन नामान्यनुसंकीर्तयतीति चेत्तत्राह
 मन्यइति ईशितुः परमात्मनो रामेति नाम वेदाम्रवृक्षस्य व्यूढं विशालं फलमस्ति
 तत्प्रथमतस्तु गूढमाधुर्यं तत्रानुतापे वैराग्ये ऊष्मणि च सति रागस्तद्विषयप्रेमा
 तन्निष्ठो रक्तिमा च महामोदः परमामोदो गंधश्च चोक्षे सम्यक् पक्वे सद्रसो ब्रह्मरसः
 श्लोतति क्षरति ययाम्रफलमादावम्बमेव तस्य च पाकसमये ऊष्मापेक्षाऽन्यथादार्ढ्य-
 मावहत् न सम्यक् पचते ततस्तत्र आमोदमुद्विग्नं रक्तिमोदेति ततो वृक्षादवन्धित्य
 चोषितमात्र एव रसं मुंचति तद्वदिदमपीति एतेन परिपाकपर्यंतं वेदोदितकर्मसाहि-
 त्येनैव कीर्तनं जातेपरिपाके न कर्मण्यासंग इति सूच्यते 'तावत्कर्माणि कुर्वीत
 न निर्विद्येत यावता । सत्कयाश्रवणादौ वा श्रद्धा यावन्न जायत' इति
 शुकोक्तेः ॥ १२९ ॥

नाम्नः साक्षात्संकीर्तनं महाफलमिति किं वाच्यं यदेतस्य यत्र क्वापि संसर्गोऽपि
 महाफलइत्याह नद्विषंतीति दुराचारपीडका अपि ग्रहा न चंद्रं द्विषन्ति 'वि नीं
 रिपुरिति' ज्योतिषात् रामचंद्रइति पदे चंद्रस्य रामसंसर्गो जातइति ॥ १३० ॥

चंद्रइति न सुशीलो न च क्षात्रशाली नापि बलिष्ठः नैव कीर्तिमान् न पुण्य-
 शीलो न च बुद्धिमान् तथाऽपि राजभावमापन्नः परदारास्तारा नक्षत्रमार्गभाकाशं
 क्षत्रमार्गभावश्च कलंकोऽकः गर्हा च अंतर्जडो मंदोऽतर्जलश्च जलमयमंडलत्वात्
 राजा भूपश्चंद्रश्च ॥ १३१ ॥

जातः सन् कुटिलत्वमेव भजते संसेवते वारुणीं ॥
 शुभ्राग्निर्गुरुदारधर्षणकरो ब्रह्मघ्नसंसर्गभाक् ॥
 ईदृक् सन्नपि यदाद्विजेंद्रपदत्रिमारूढवान्सांप्रतं ॥
 सोऽयं रामपदप्रसंगमाहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ १३२ ॥
 जातः सन्कुटिलत्वमेव भजते संसेवते वारुणीं ॥
 शुभ्राग्निर्गुरुदारधर्षणकरो ब्रह्मघ्नसंसर्गभाक् ॥
 युक्तं तत्क्षयजर्जरं हिमवपुर्यस्वेष जैवातकः ॥
 सोऽयं रामपदप्रसंगमाहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ ३३ ॥
 विश्वस्यास्य पृथक् पृथग्ग्रह इह स्यान्निघ्नहानुघ्न-
 ष्वेकैकोऽपि समग्रकर्मणि पुनः सर्वानुकूल्ये सति ॥
 प्रायेणैव महाजनः स्पृहयते चंद्रानुकूल्याय यत् ॥
 सोऽयं रामपदप्रसंगमाहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ १३४ ॥
 चंद्रोऽयं क्षयजर्जरः किल तथाप्यादित्यभौमादयः
 प्राणिभ्यः सदसत्फलं स्वगतिभिर्दातुं समग्रग्रहाः ॥
 सर्वाभारतया श्रयंति यदमी नूनं तदीयं बलं ॥
 सोऽयं रामपदप्रसंगमाहिमा लोके समुज्जृम्भते ॥ १३५ ॥
 द्राक्षादीनि फलानि संति मधुराण्येवेति नैवान्यथा ॥
 किन्त्वेको भृशमात्र एव भवति प्रेयाभृतां सर्वतः ॥
 आसस्य स्वमुना कथंचिदपि यद्रामेति सर्वात्मनो ॥
 नाम्नो वर्णचतुष्टयस्म माहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १३६ ॥

जातः सन्निति वारुणीं प्रतीचीं दिशं सुरां च शुभ्राग्निः किरणः श्वेतदूषित-
 पादश्च ब्रह्मघ्नः शिवः 'तेन हि चतुराननस्य पंचमशिरश्छेदः कृत इति' पुराणादौ
 चंद्रचूडत्वात् संसर्गः अन्यत्र प्रसिद्धं द्विजेंद्रश्चंद्रः ब्राह्मणश्रेष्ठश्च ॥ १३२ ॥

जातः सन्निति जैवातक आयुष्माश्चंद्रश्च हिमकरो यस्य हस्तपादाद्यवयवाः
 शीतला जाता एतावान् क्षय्यासन्नमरण इत्यर्थः एतच्चोक्तदोषफलं युक्तं तथाऽपि
 जैवा कः ॥ १३३ ॥

। श्वस्यास्येति सर्वेषां सर्वेषां ग्रहाणामानुकुल्येऽपि चंद्रानुकूल्यमपेक्षंते प्रायेणेति
 'शुक्ले चंद्रबलं प्रोक्तं कृष्णे ताराबलं स्मृतं' मित्यभिप्रायेण ॥ १३४ ॥

चंद्रोयमिति चंद्रस्य बहुदैवित्येऽपि सर्वेग्रहाः प्राणिभ्यः साध्वसाधुफलदानेऽस्यैव
 बलमपेक्षंते तद्रामनामवैभवप्रसंगं 'अमृतकिरणरश्मेर्विषमादाय सर्वे ददति हि
 फलमेते प्राणिनां साध्वसाध्विति' श्रीपतिः ॥ १३५ ॥

रामेत्यानुपूर्व्याः संसर्गे महाफलमिति किं वक्तव्यं यदानुपूर्वभिर्गेनापि यथा कथं-

चापः पुष्पमयो मधुव्रतमयी मौर्वी मिता मार्गणा ॥
 हीनांगः स्वयमप्यसौ जयति यन्मारो जगत्सर्वशः ॥
 आत्तस्य त्वमुना कथंचिदपि यद्रामेति सर्वात्मनो ॥
 नाम्नो वर्णचतुष्टयस्य महिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १३७ ॥
 अत्यंतं चपला रमा प्रकृतितोऽन्यथा जलध्यात्मभू-
 र्वेवं सत्यपि यद्वरेर्भगवतो द्वेधापि त्वयाऽभवत् ॥
 आत्तस्य त्वमुया कथंचिदपि यद्रामेति सर्वात्मनो ॥
 नाम्नो वर्णचतुष्टयस्य महिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १३८ ॥
 पापा ये तु निरक्षराः परदृढासक्त्यैव रामेत्यदः ॥
 संसर्गादधति स्थितिं सुनियतं लेखेषु सर्वोपरि ॥
 रेफात्मन्युत नापवर्गभवने वर्णे जघन्ये फलम् ॥
 यस्मादृश्यत एतदत्र निखिलं रामेति संसर्गजम् ॥ १३९ ॥
 परं पदमिदं जगद्भ्रमयति स्वसंकीर्तना-
 दनंतस्वरदूषणप्रतिहतिं विधत्तेतराम् ॥

चिद्वर्णग्रहणे फलमित्याह । द्राक्षेति । राम इत्यत्र रेफ आकारो मकारोऽकार इति वर्णचतुष्टयं तदाम्रेण गृहीतं यथा बान्मीकिना मरेति तथा आकारो मकारो रेफोऽकार इति ॥ १३६ ॥

चापइति । मार इत्यत्रापि म आ र अ इति वर्णचतुष्टयं ॥ १३७ ॥

अत्यंतमिति । रमा इत्यत्रापि र अ म आ इति वर्णचतुष्टयं द्वेधाऽन्यतरे बाधे च ॥ १३८ ॥

पापाइति । पापा अपि रामेति नामसंसर्गमात्रेण लेखेषु देवेषु सर्वोपरि स्थितिं दधति परमेते निरक्षराअपोक्षिताः यत्तेषां दृढासक्तिर्भवति अधीतवतां तु वितर्का-कुलतया दृढासक्त्यभावाद्यद्वेफात्मानि रेफरूपे कुत्सितात्मनि च नापवर्गभवने अपवर्गो भवनं यस्य स न भवत्यपवर्गभवनः स न भवति नापवर्गभवनः पवर्गोऽय इत्यर्थः । जघन्ये चरमे वर्णे मकारे मोक्षयोग्यो न भवति तादृशे नीचवर्णे च रामेति समुदि-तसंसर्गस्य फलं दृश्यते यल्लेखेषु लेखनेषु सर्ववर्णोपरि रेफमकारौ स्थितिः । इतः परमेतौ निरक्षरौ स्वररहितौ चेद्यथा भर्गः संज्ञा न तु सरसः समर इत्यादौ क तात्सा-क्षरत्वात् अक्षरं तत्कर्मकत्वादभ्ययनं अकारादिस्वरजातं च परे ब्रह्मणि दृढासक्तिः परवर्णेषु च लेखो देवो लेखनं च रेफो रवर्णः कुत्सितश्च नापवर्गभवनः पवर्गस्यो मोक्षानर्हश्च । जघन्योऽत्यो नीचश्च वर्णोऽक्षरं ब्राह्मणादिश्च ॥ १३९ ॥

किं बहुना नामेदं रामादप्यधिकमित्याह । परमिति । रामेण त्वेकाऽयोभ्यैव परं पदं नीता खरो दूषणश्चैकैक एव हतो विश्वामित्रमखश्चैकएव विदितोऽपघाता-

मखानवति सर्वतोऽप्यविदितोपघातादतो ॥

निकाममपि रामतो जयति नाम तस्योत्तमम् ॥ १४० ॥

सृजति नाम सुशीलवरं जनं रघुपतिस्तु कुशीलवरंजनम् ॥

अहमतः कथयामि गुणाधिकं रघुपतेरपि नाम तदीयकम् ॥ १४१ ॥

महेशो रामाख्यं परमममृतं वेदजलधेः ॥

समुद्धृत्य प्रेम्णा स्फटिकनिभकण्ठे निहितवान् ॥

जनः कश्चित्पश्येन्मलिनतरहृष्टचेति भगवान् ॥

धृताशंकः पंकैर्भृगमदभवैः किं स्थगयति ॥ १४२ ॥

मित्रक्षेत्रकलत्रपुत्रसदनद्रव्याणि दिव्यप्रभं ॥

कूर्चं भव्याशिखोपवीतमपि यद् ब्राह्मण्यसंपादकम् ॥

तत्त्वाप्यस्य तदंवरं बत बलादादिष्य भिक्षाटनम् ॥

दंडं चापि पुनः स्मरेदिति महावाक्यं श्रुतेर्गोचरम् ॥ १४३ ॥

रातन्मस्त्वमसि द्वयोर्धुतिरिति प्रोक्तं रहस्ये महा-

वाक्यं तत्सुलभं नृणां कथमपि स्याद्भुक्तिमुक्तिप्रदम् ॥

यच्चैतत्स्पृहयन्विमुक्तिमति यत् लोकांश्चया मारुति-

भोगाः संतु तवाखिलाइति बलात्सानंदमुत्तथादतः ॥ १४४ ॥

द्राक्षितः । नाम्ना तु त्रिभुवनं परं पदं नीयते । अनेकानि खरदूषणानि हन्यंते ।

‘पश्यस्मृत्येत्यादिना’ विदितादविदिताश्चोपघाताद्विदिते प्रतिपदोक्ते प्रायश्चित्ते कृतेऽपि तदीयवैगुण्यापनोदार्यं अविदितेत्वर्पादेतदेवेति मत्वमात्रं रक्षयते ॥ १४० ॥

सृजतीति । नाम सुशीलेषु वरं श्रेष्ठं जनं करोति । रामस्तु कुशीलवयोः पुत्रयो रंजनं लालनं करोतीत्यर्थांतरं (रामावतारयोगेन रघुवंशस्य सूर्यवंशस्य भूषणं भवतीति) ॥ १४१ ॥

अत एव भगवान् महेश्वरः परमोत्कृष्टमिति कृत्वा नाम साधु रक्षतीत्याह । महेश इति शृष्टं ॥ १४२ ॥

‘आद्यो रा तत्पदस्यार्थं मकारस्त्वंपदार्थवान् । तयोः संयोजनमसीत्यर्थे तत्त्वविदो विदुः’ । ‘तत्त्वमस्यादिवाक्यं तु केवलं मुक्तिदं मतं । भुक्तिमुक्तिप्रदं चैतत् तस्मादप्यतिरिच्यत’ इति रहस्योपनिषदं मनसि निधायैव मित्रक्षेत्रेति कूर्चं श्मश्रु मित्रादि सर्वं हत्वा भिक्षाटनमादिष्य त्यक्तं पुनः स्मरेदिति दंडं निर्दिश्य तत्त्वमसेवाक्यं श्रुतिगोचरं भवति दंडो वैणवोऽपराधशिक्षार्थं क्रियमाणश्च ॥ १४३ ॥

रातन्मेति । राकारस्त्वंपदार्थो मकारस्त्वंपदार्थस्तयोर्योगोऽसिषदार्थः एतन्महा-वाक्यं सर्वेषामाचांढालं सुलभं तत्तु ब्राह्मणानामेव नेतेरेषां तत्त्वेकानि गुरुशिष्यैक-समाधिगम्यमिदं तु वाद्यघोषपुरःसरं सर्वत्र विराजते । तत्तु सर्वं त्यक्त्वा श्राव्यं इदं

अनंताकारमप्येतदनंताकारमेवाहि ॥

वैपरीत्यं गतमपि नार्थहानिर्भनागपि ॥ १४५ ॥

अपि ललितमुगुणवेशिणः सालंकाराऽपि या सूत्राणांऽपि ॥

रघुतिलकविहीना चेद्वाणी रमणीत्र नैव ॥ १४६ ॥

भावप्रधानमस्याख्यातं यत्प्रत्ययः परः ॥ १४७ ॥

तं भज शेषगिरिस्थितमच्युतमिह शाब्दित्वा वैशुद्धये ॥ १४८ ॥

नो जातः प्रकृतेः परः कचिदपि प्राप्नोति यत्प्रत्ययो ॥

लोपं नैव विकल्पते किल यदादेशः प्रवृत्तः कचित् ॥

तु सर्वं त्यक्तवतो बलाद्भुक्तिर्मर्षयति । भगवता रामेण वरं वृण्वत्युक्ते 'त्वन्नाम स्मरतो राम न तृप्यति मनोमम । अतस्त्वन्नाम सततं स्मरन्स्यास्यामि भूतल' इति हनुमता सर्वत्र विरज्य नामन्येवापिते जगज्जनन्या जानक्या 'तमाह जानकी प्रीता यत्रकुत्रापि माहते । स्थितं त्वामनुयास्याति भोगाः सर्वे ममाज्ञये' त्यादतः यश्च सीतादेव्याऽऽदतः स आनन्दमुक्त्या जीवन्मुक्त्यैवाहतो विद्यामयत्वात् ॥ १४४ ॥

अनंताकारेति । एतद्भामेतिनाम अंते योऽकारस्तेन रहितमपि राम इति बीजं भवति तच्चानंताकारं 'यथैव वटबीजस्थः प्राकृतश्च महाद्रुमः । तथैव रामबीजस्थं जगदेतश्चराचरमिति' श्रुतेः विपरीते कृत्ते मरेति जातं चेदपि व्यतिहारः संपद्यते सोऽहमहंस इतिबद्धवतिहारोविशिष्यतीति ब्रह्मसूत्रात् अतएव वाल्मीकि-स्तत्फलदमभूत् ॥ १४५ ॥

मोक्षपदवीं प्रस्थितवतां पुरःस्थिता भगवद्गुणरहिता वाणी न कल्याणी 'नत-द्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्प्रवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् । तद्वायसंतीर्यमुज्ञांति मानसा न यत्र हंसाविरमंत्युशिक्षयेति' शुकोक्तेरित्याह । अपीति यया ललितमुक्तदामप्रथि-तवेशिणः अलंकृतोत्तमांगकातिरपि रमणी लघुना तिलकेन विहीना यया ग्रामांतरं प्रस्थितानां न कल्याणी पुरतः स्थिता तयोत्तमप्रसादादिकाव्यगुणानां प्रवाहो यस्या-मुपमादालंकारवती वर्णरचनाऽपि मधुरा यस्यां तादृश्यपि वाणी रघुतिलकेन रामेण हीनाचेन्न कल्याणी ॥ १४६ ॥

ननु वाक्शुद्धिर्वैय्याकरणोपासनमंतरेण न घटत इति किं हरेरुपासनेनेति चेन्न हरेर्वैय्याकरणरूपत्वादित्याह । भावप्रधानमिति । यस्य आख्यातं कीर्तनं भावप्रधानं भक्तिप्रधानं आख्यातं तिष्ठतंच भावप्रधानं देवदत्तो गच्छतीत्यत्र देवदत्तकर्तृकं गमनमिति बोधः । न तु तार्किकवत् गमनानुकूलव्यापारवान् देवदत्त इति यस्य प्रत्ययः प्रतीतिः प्रकृतेर्बुद्ध्यादिभ्यः परो यो बुद्धेः परतस्तुस' इति प्रत्ययः सुपुति-ङादिः प्रकृतेर्नामधात्वादिव्यः परः प्रत्ययः परश्चेति सूत्रात् शेषगिरिवैकटाक्षलः शेषावतारस्यपतंजलं गिरिवाचि उत्तरोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यात् ॥ १४७ ॥

सं ग्रंथ उपलब्ध आहेत त्यांची यादी.

(जूनचे अंकावरून.)

क्र.सं.	कवि	ग्रंथ.	ग्रंथसंख्या.
१०.	गंगधर.	गणेशलोला द्वितीयोच्छास—	१६.
११.	चिरंजीव भट्टाचार्य.	शृंगारतटिनी.—	१२० (त्रुडित)
१२.	गोपाळाचार्य.	रासायां—	२१६
१३.	गोपाळशास्त्री बापट.	वाग्भट्ट पूर्ववत्.—	२२. (गद्यपद्य)
१४.	रात्रकवि.	पद्मपुष्पांजलि.—	२४.
१५.	—	दमयंती परिणय.—	२५. (अपूर्ण)
१६.	शंकराचार्य.	गोविंदाष्टक.—	८.
१७.	दक्षिणामूर्ति.	स्वात्म निरूपण.—	१५६. (आर्या)
१८.	—	सुवर्णमुक्ता संग्रह.—	६१
१९.	प्रयूरेश्वर.	पांडुरंगस्तोत्र.—	२३.
२०.	गौडपादाचार्य.	उत्तरगीता (सटीक)—	११४.
२१.	कालिदास.	वचनकुसुमांजलि स्तोत्र.	१२८.
२२.	शुक्लभट्ट.	धर्मविजय नाटक.—	५ अंकी
२३.	शंकराचार्य.	शतश्लोकी सटीक	१००
२४.	युवराज.	रामकाव्य.	११५२
२५.	अच्युत.	दुःखक्षयद्वय.	१०६
२६.	युवराज.	रससदनाभिधानभाग.	
२७.	मोरोपंत	अभिलानपंचक मालाबद्धपंचक.—	५
२८.	मोरोपंत.	पांडुरंग स्तोत्र.—	५
२९.	—	भजनः प्रार्थनाष्टक.—	८
३०.	—	हरिहर प्रार्थना.—	१०
३१.	—	पांडुरंग स्तोत्र.—	२३
३२.	—	रामस्तव.—	७२
३३.	—	शंकरस्तव.—	२५
३४.	त्रिविक्रम—	व्योक्तिशतक.	१०१

सूचना.

(१) सन १८७९-८०-८१-८२ सालचे १ काच्या प्रतीज्यास पाहिजे असतील त्यांनी दर सालचे ३ रु० ५ आणे प्रमाणे आम्हांकडे किंमत पाठविली अ वाजकडे रवाना होतील. सन १८७८ सालचा पाहिला अंक दिवाय करून बाकीचे अंक फुटकळ विकत मिळतील. दर अंकाबद्दल ८८६ पाठविले असता अंक रवाना होतील.

(२) वर्गीणी खालील लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोचेल.

रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम. ए., प्रोफेसर	मुंबई.
„ „ शिवराम परशुराम भिडे, एम. ए.	बडोदे.
„ „ जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल	ठाणे.
„ „ सावळाराम माधव चिटणीस सायेर	इंदूर.
„ „ वामन दाजी ओक, सिटीस्कूल	नागपूर.
„ „ रामचंद्र रघुनाथ नातू अ० मा० हायस्कूल	बेलगांव.
„ „ गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ. मा. रा० हायस्कूल	कोल्हापूर.
„ „ परशुराम भिकाजी भाट्ये वकील	रत्नागिरी.
„ „ त्रिंबक केशव परचुरे हेडमास्तर.	अहमदाबाद.
„ „ विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए.	उमरावती.
„ „ अण्णाजी रामचंद्र अत्रे हे० मा० हा०	मिरज.
„ „ रामचंद्र बळवंत खांडेकर, प्रायव्हेट सेक्रेटरी	
नि॥ श्री० आपा साहेब आंग्रे सरकार	स्वातंत्र्य.
„ „ गोविंद नारायण केळकर, बी. ए. हायस्कूल नासि	रु.

(३) हे पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडाले म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ८६ मागाहून ५ रुपये ८८ आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे उ त समजावी. पोष्टाची तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्धा आणा किंमतीचीं असावी व रुपयास ८८६ प्रमाणे वर्तावळा पाठवावा.

या पुस्तकासंबंधे हरएक-प्रकारचा पत्रव्यवहार ठेवणें तो कागद-तिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंवर २५६, सदां व पेट पुणें गोगटे यांचा बाडा या पत्त्यावर ठेवावा.